FIKIH USÛLÜNE GİRİŞ

İbn ‘Useymîn

Türkçesi

M. Beşir Eryarsoy

GURABA YAYINLARI

ÇATAL ÇEŞME SOKAK DEFNE HAN No: 27 / 9
CAĞLOĞLU / İSTANBUL
TEL: (0212) 526 06 05
FAX: (0212) 522 49 98
guraba@hotmail.com

İçindekiler

Önsöz 4
Fıkıh Usûlü 5
Tanımı 5
Fıkıh Usûlü İlminin Faydası 6
Hükümler 6
Şer'î Hükümlerin Kısımları 6
Teklifi Hükümler 6
1. Vacib: 6
2. Mendub: 7
3. Haram: 7
4. Mekruh: 7
5. Mubâh: 7
Vad'î Hükümler 8
1. Sahih: 8
2. Fâsid: 8
İlim 9
Tanımı 9
İlmin Kısımları 9
Kelâm (Söz) 10
Tanımı 10
Kelâmın Kısımları 10
Hakikat ve Mecaz 11
Önemli Uyarı 13
Emir 13
Tanımı 13
Emir Sîgaları (Kipleri) 13
Emir Sîgasının Gereği 14
Emrin Yerine Getirilmesi İçin Yapılması Gereken Hususlar(ın Hükmü) 15
Nehy 15
Tanımı 15
Nehy Kipinin Gereği 16
Emir ve Nehiy Hitablarının Kapsamına Kimler Girer? 17
Teklife (Mükellef Olmaya) Engel Haller 17
Cehalet (Bilgisizlik): 18
Unutmak: 18
İkrâh (Zorlama): 18
Âmm 18
Tanımı 18
Umum Bildiren Kipler 19
Umumi Lafızlarla Amel Etmek 20
Hâss 20
Tanımı 20
Muttasıl Tahsis Edicinin Bazı Türleri: 21
I. İstisnâ: 21
İstisnânın Şartları 21
II. Şart: 22
III. Sıfat: 22
Ayrı (Munfasıl) Muhassıs (Tahsis Edici): 22
Mutlak Ve Mukayyed 24

Mutlakın Tanımı ... 24
Mukayyedin Tanımı ... 24
Mutlak ile Amel ... 24
Mücmel Ve Mübeyyen ... 25
Mücmelin Tanımı ... 25
Mübeyyenin Tanımı ... 25
Mücmel ile Amel Etmek ... 25
Zâhir Ve Müevvel ... 26
Zâhirin Tanımı ... 26
Zâhir ile Amel ... 27
Müevvelin Tanımı ... 27
Nesh ... 27
Neshin Tanımı ... 27
Neshin Sözkonusu Olmadığı Yerler ... 28
Neshin Şartları ... 28
Neshin Kısımları ... 29
Neshin Hikmeti ... 30
Haberler ... 30
Haberin Tanımı ... 30
Haberin, İzafe Edildiği Kimse İtibariyle Kısımları ... 31
Rivâyet Yolları İtibariyle Haberin Kısımları ... 32
Edâ Sigâları ... 32
İcmâ' ... 33
İcmâ'nın Tanımı ... 33
İcmâ'nın Türleri ... 34
İcmâ'nın Şartları ... 34
Kıyas ... 35
Tanımı ... 35
Kıyasın Şartları ... 36
Kıyasın Kısımları ... 37
1. Celî (Açık) Kıyas: ... 37
2. Hafî (Kapalı) Kıyas: ... 37
Kıyasu'ş-Şebeh ... 38
Kıyasu'l-Aks ... 38
Teâruz ... 39
Tanımı ... 39
Delillerin Sıralanması ... 41
Müftî (Fetvâ Veren) Ve Müsteftî (Fetvâ Soran, İsteyen) ... 42
Fetvâda Aranan Şartlar: ... 42
İctihad ... 43
Tanımı ... 43
İctihadın Şartları: ... 43
Müctehidin Uyması Gereken Hususlar ... 43
Taklid ... 44
Taklid Yapılabilecek Yerler ... 44
Taklidin Çeşitleri ... 44
1. Genel Taklid: ... 44
2. Özel (Hass) Taklid: ... 45
Mukallidin Fetvâ Vermesi ... 45

Önsöz

Rahman ve Rahim Allah'ın adı ile;
Hamd, Allah'a mahsustur. O'na hamdeder, O'ndan yardım ve bağışlanma diler, O'na tevbe ederiz. Nefislerimizin şerlerinden, amellerimizin kötülüklerinden Allah'a sığınırız. Allah'ın doğru yola ilettiğini hiç kimse saptıramaz. O'nun saptırdığını da hiç kimse doğru yola iletemez. Şehadet ederim ki, Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. O bir ve tektir. O'nun ortağı yoktur. Yine şehâdet ederim ki, Muhammed Allah'ın kulu ve Rasûlüdür. Allah ona, onun aile halkına, ashabına kıyamet gününe kadar onların izinden güzel bir şekilde gidecek olanlara salât ve selâm eylesin.
İmdi;
Elinizde bulunan usûl-u fıkha dair bu özlü kitapçığı bu ilme giriş olarak kaleme aldık ve ona "el-Usul min İlmi'l-Usûl: Fıkıh usûlü İlminin Esasları" adını verdik.
Yüce Allah'tan bu amelimizi kendi zatı için ihlâsla yapılmış, Allah'ın kulları için de faydalı bir amel kılmasını niyaz ederiz. Şüphesiz o pek yakındır, duaları kabul edendir.
Muhammed b. Salih el-Useymîn

Fıkıh Usûlü

Tanımı

Fıkıh usûlü iki bakımdan tanımlanır.
Birincisi adını teşkil eden iki kelime esas alınarak yapılan tariftir. Yani "usûl" ile "fıkıh" kelimeleri itibariyle yapılan tariftir.
"*Usûl*" lafzı "asl"ın çoğulu olup, üzerine başkaları bina edilen şeydir. "Duvarın aslı" bu kabildendir ki, duvarın esası demektir. "Ağacın aslı (gövdesi)" ise dallarının ayrıldığı bölümüdür.
Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:
"Allah'ın hoş bir sözü nasıl misallendirdiğini görmez misin? o aslı (gövdesi) sabit ve dalları gökte olan bir ağaç gibidir." (İbrahim, 14/24)
Fıkh, sözlükte anlamak, kavramak demektir. Yüce Allah'ın: *"Bir de dilimden bağı çöz ki, sözümü fıkh etsinler (anlasınlar)."* (Taha, 20/27-28) buyruğunda da bu anlamdadır.
Terim olarak fıkıh ise şer'î ve amelî hükümleri tafsilâtlı delilleriyle birlikte bilmek demektir.
Yukardaki tanımda geçen "*Bilmek*"den kasıt ilim ve zandır. Çünkü fıkhî hükümler bazen yakînî (kesin) olarak; bazen de fıkıh meselelerinin bir çoğunda görüldüğü gibi, zannî olarak idrak edilebilirler.
"*Şer'î hükümler*"den kasıt ise vaciblik, haramlık gibi şeriatten alınan hükümlerdir. Tanımdaki bu kelime sebebiyle "bütün parçalarından büyüktür" gibi aklî hükümler ile "eğer hava açık ise kış gecelerinde çiğin düştüğünü bilmek" gibi tabiattaki itiyadî hükümleri bilmek, bu kapsamın dışında kalmaktadır.
"*Amelî*" sözümüz ile kastettiğimiz de namaz ve zekât gibi itikad ile ilgisi olmayan hükümlerdir. Böylelikle yüce Allah'ın tevhidi, O'nun isim ve sıfatlarının bilinmesi gibi itikad ile alâkalı hükümler bu tanımın kapsamı dışında kalmaktadır. Terimsel olarak bunları bilmeye fıkıh denilmez.
"*Tafsilî delilleriyle*" sözünden kasıt, fıkhın, tafsilî meseleleri ile birlikte fıkhın delillerinin bilinmesidir. Böylelikle "fıkıh usûlü" kapsam dışında kalmaktadır. Çünkü fıkıh usûlüne dair araştırma, fıkhın icmalî (toplu ve genel) delilleri ile ilgilidir.
"Fıkıh usûlü"nün *ikinci tanımı* muayyen olarak bu ilmin adı olması itibariyle yapılan tariftir. Bu itibarla şöyle tarif edilir: "Fıkıh usûlü fıkhın icmalî (genel ve toplu) delillerini, bu delillerden ne şekilde yararlanılacağını, yararlanacak olan kişinin durumunu araştıran bir ilim dalıdır."
Tanımdaki "*icmalî*" sözünden kasıt genel kurallardır. "Emir vücûb bildirir, nehy haramlık bildirir, sıhhat amelin geçerli olmasını gerektirir" şeklindeki fıkıh usûlü âlimlerinin kaideleri buna örnektir. Böylelikle tafsilî deliller kapsamın dışında kalmaktadır. Fıkıh usûlü ilminde bunlardan ancak kaideye örnek vermek maksadı ile sözedilir.
"*Bu delillerden ne şekilde yararlanılacağını*" sözü ile kastedilen hükümlerin delillerinden nasıl çıkartılacağının bilinmesidir. Bu da lafızların hükümleri ve onların umum, husus, mutlaklık, mukayyedlik, nâsih, mensûh ve benzeri delâlet şekillerinin incelenmesi ile anlaşılır. İşte bu keyfiyeti idrâk etmekle fıkhın delillerinden hükümleri çıkartılmış olur.
"*Yararlanacak olan kimsenin durumu*" sözünden maksat ise yararlanacak olan kimsenin halinin bilinmesidir ki, bu kimse de müctehiddir. Ona "yararlanan" adının verilmesi ictihad mertebesine ulaşması dolayısıyla bu hükümleri delillerinden bizzat kendisinin çıkartmasıdır. Müctehidin kimliği, içtihadın şartları, hükümleri ve buna benzer hususlara dair bilgiler fıkıh usûlü ilminde incelenir.

Fıkıh Usûlü İlminin Faydası

Şüphe yok ki fıkıh usûlü oldukça değerli, son derece önemli, faydası pek büyük bir ilimdir. Faydası şer'î hükümleri sağlam esaslara göre delillerinden çıkartabilme gücüne sahip olmak ve bunu kudretle yapabilecek hale gelmektir.
Bağımsız bir ilim olarak onu ilk derleyen kişi İmam Muhammed b. İdris eş-Şâfiî'dir. Allah'ın rahmeti üzerine olsun. Ondan sonra ilim adamları onun peşinden giderek nesir, nazım, kısa, geniş türlü eserler telif ettiler ve nihayet özel yapısı ve ayırıcı özellikleri bulunan bağımsız bir ilim haline geldi.

Hükümler

"Ahkâm (hükümler)" lafzı "hüküm"ün çoğuludur.
Sözlükte, yargı demektir.
Terim olarak; Şer'î hitabın mükelleflerin fiilleri ile alakalı olarak talep, muhayyerlik yahut vad' türünden gerektirdiği şeydir.
"*Şeriatın hitabı"*ndan kasıt kitap ve sünnettir.
"*Mükelleflerin fiilleriyle alakalı olarak"* ifadesinden kasıt ister söz, ister fiil, ister vacib kılmak, ister terketmek bakımlarından onların amelleri ile alakalı olan herşeydir.
Böylelikle itikad ile ilgili olan hususlar kapsam dışında kalmaktadır. Bu ıstılâha göre itikad ile ilgili hususlara "hüküm" denilmez.
"*Mükellefler*" sözü ile kastedilen, mükellef olmak durumunda olanlardır. Bu bakımdan küçük ve deli bunun kapsamına girmez.
"*Taleb*"den kasıt, emir ve nehydir. Bu, ister ilzâm (bağlayıcı) bir surette, isterse efdaliyeti bildirmek suretinde olsun.
"*Muhayyerlik"* sözünden kasıt, mubah olan işlerdir.
"Vad'" sözünden kasıt, sahih, fâsid ve bunlara benzer şeriatin (amellerin) geçerliliği ya da geçersizliği için ortaya koyduğu birtakım alametler ya da vasıflardır.

Şer'î Hükümlerin Kısımları

Şer'î hükümler teklifî ve vad'î olmak üzere iki kısma ayrılır.

Teklifi Hükümler

Teklifî hükümler vâcib, mendub, haram, mekruh ve mubah olmak üzere beş kısımdır.

1. Vacib:

Sözlükte (sorumluluğu) düşen, kalkan ve yerine getirilmesi gereken demektir.
Terim olarak; şeriat koyucunun bağlayıcı bir surette yerine getirilmesini emrettiği husustur. Beş vakit namaz gibi.
"*Şeriat koyucunun emrettiği bir husus"* ifadesi ile haram, mekruh ve mubah tarifin dışında kalmaktadır.
"*Bağlayıcı bir surette*" ifademiz mendubu tarifin dışında bırakmaktadır.

Vacibi emre uyarak yerine getiren bir kimse sevap alır. Onu terkeden kimse de cezalandırılmayı hakeder.
Vacib'e farz, farîza, hatm (kesin emir) ve lâzım (bağlayıcı emir) adları da verilir.

2. Mendub:

Sözlükte çağrılan, davet olunan şey demektir.
Terim olarak; şeriat koyucunun bağlayıcı olmayan bir surette emrettiği husustur. Revâtib sünnetleri gibi.
"*Şeriat koyucunun emrettiği*" ifadesi haram, mekruh ve mubahı tanımın kapsamı dışında bırakmaktadır.
"*Bağlayıcı olmayan bir surette"* ifadesi ile de vacib tanımın dışında kalmaktadır.
Mendûbu emre uyarak yerine getiren bir kimse sevap kazanır, terkeden ise cezalandırılmaz.
Mendûba sünnet, mesnûn, müstehab ve nâfile adı da verilir.

3. Haram:

Şözlükte alıkonulan, engellenilen şey demektir.
Terim olarak; şeriat koyucunun yasakladığı ve bağlayıcı bir surette terkedilmesini istediği şeydir. Anne babaya karşı gelmek gibi.
"*Şeriat koyucunun yasakladığı"* ifadesi vâcib, mendûb ve mubahı tanımın kapsamı dışında bırakmaktadır.
"*Bağlayıcı bir surette terkedilmesini istediği"* ifadesi ile de mekruh kapsamın dışında kalmaktadır.
Haram olan bir işi yasağa uyarak terkeden bir kimse sevap kazanır, onu işleyen kimse ise cezayı hakeder.
Harama, mahzûr ya da memnû' adları da verilir.

4. Mekruh:

Sözlükte buğz edilen, nefret edilen şey demektir.
Terim olarak; şeriat koyucunun yasakladığı ve bağlayıcı olmayan bir surette terkedilmesini istediği şeydir. Sol elle bir şeyler alıp, o elle bir şeyler vermek gibi.
"*Şeriat koyucunun yasakladığı"* ifadesi ile vacib, mendub ve mubah tanımın dışında kalmaktadır.
"*Bağlayıcı olmayan bir surette terkedilmesini istediği"* ifadeleri ile de haram tanımın dışında kalmaktadır.
Mekruh olan bir işi nehye uyarak terkeden bir kimse, sevap kazanır, fakat onu işleyen kimse de cezalandırılmaz.

5. Mubâh:

Sözlükte açıkça ilân edilen ve kendisine izin verilen şey, demektir.
Terim olarak; Herhangi bir emrin veya nehyin kendisine bizzat taalluk etmediği şeydir. Ramazan gecelerinde yemek yemek gibi.

"*Kendisi ile herhangi bir emrin taalluk etmediği şey*" ifadelerimiz ile vâcib ve mendub kapsamın dışında kalmaktadır.
"*Herhangi bir nehiyin*" ifadeleri ile de haram ve mekruh kapsamın dışında kalmaktadır.
"*Bizatihî"* ifadesi ile de emrolunan bir işe vesile olduğu için onunla bir emrin, yasak kılınan bir işe vesile olduğu için onunla bir nehyin taalluk etmesi hali kapsam dışında kalmaktadır. Böyle olduğu takdirde vesile olduğu emrolunan ya da yasak kılınan işin hükmünü alır. Aslı itibariyle mübah olması, onu bu hükmün dışına çıkarmaz.
Mubah olan bir şey mubahlık niteliğini sürdürdüğü sürece, hakkında herhangi bir sevap ya da ceza sözkonusu olmaz.
Mubah olana helâl ve câiz adı da verilir.

Vad'î Hükümler

Vad'î hükümler, şeriat koyucunun bir hükmün sübûtu, nefyedilmesi, geçerliliği ya da lağvedilmesi için emare olmak üzere tesbit ettiği hükümlerdir. Sıhhat ve fesâd bunlardandır.

1. Sahih:

Sözlükte hastalıktan azade, sağlıklı olan demektir.
Terim olarak; ister bir ibadet, ister bir akid olsun işlenmesi halinde gerektirdiği sonuçları doğuran herbir iştir.
Sahih ibadetler ile zimmet ibrâ olur (yükümlü sorumluluktan kurtulur) ve üzerinden o işi yerine getirmesi isteği düşer.
Sahih akidler ise, varlığı halinde sonuçları ortaya çıkan akitlerdir. Mesela alış-veriş akdi sonucunda mülkiyet sözkonusudur.
Sahih olan bir şey, ancak şartlarının tamamlanması ve (hükmüne) mani olan hususların bulunmaması halinde sözkonusu olur.
İbadetlere dair buna örnek: Namazı vaktinde, bütün şartları, rükünleri ve vâcibleriyle birlikte kılmak gibi.
Akitler arasından buna; bilinen şartları eksiksiz ve manilerinin de bulunmaması ile birlikte yapılan akit örnek verilebilir. Eğer bu şartlardan birisi bulunmazsa yahut manilerden bir mani sözkonusu olursa, sıhhat sözkonusu olmaz.
İbadette bir şartın bulunmamasına örnek: Kişinin taharetsiz olarak namaz kılması gösterilebilir.
Akitlerde bir şartın bulunmamasına örnek: Kişinin fiilen mâlik olmadığı bir şeyi satması gösterilebilir.
İbadette mâniîn varlığına örnek: Bir kimsenin namaz kılınması yasak olan bir vakitte mutlak olarak bir nafile namaz kılması gösterilebilir.
Akitte mâniîn varlığına örnek: Cuma namazı kılmakla mükellef olan bir kimsenin ikinci ezandan sonra mubah olmayan bir şekilde bir şeyler satması gösterilebilir.

2. Fâsid:

Sözlükte boşa giden, kaybolan, zarar olan şey demektir.
Terim olarak: İster ibadet, isterse bir akid olsun yapılması halinde sonuçları ortaya çıkmayan iştir.
Fâsid ibadetler ile zimmet ibrâ olmaz (kişi sorumluluktan kurtulmaz) ve o yolla yerine getirilme isteği sâkıt olmaz (düşmez, kalkmaz). Vaktinden önce namaz kılmak gibi. Fâsid

akid ile de akdin sonuçları ortaya çıkmaz. Meçhul (miktarı, nitelikleri vs. bilinmeyen) bir şeyin satılması gibi.
Fasid olan ibadetler, akitler ve şartların herbiri haramdır. Çünkü böyle bir iş, Allah'ın çizdiği sınırları aşmak, O'nun âyetlerini alaya almaktır. Ayrıca Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*, Allah'ın kitabında bulunmayan şartları koşan kimselerin bu davranışlarını reddetmiştir.1[1]
Fasid ve batıl şu iki husus dışında aynı anlamı ifade eder:
1. İhram halinde fukaha aralarında ayırım gözeterek fasid terimini ihramlı olan bir kimsenin birinci tahallulden önce eşi ile temasta bulunması hakkında, batılı, İslamdan dönmesine sebeb teşkil eden hususlar hakkında kullanmışlardır.
2. Nikahta da aralarında fark gözeterek fasidi ilim adamlarının fasid olup olmadığı hususunda ihtilaf ettikleri şeyler hakkında -velisiz nikah yapmak gibi-, batılı ise batıl oluşunu icma ve ittifak ile kabul ettikleri şeyler hakkında -iddetli olan bir kadını nikahlamak gibi- kullanmışlardır.

İlim

Tanımı

İlim bir şeyi bulunduğu hal üzere kesin olarak idrâk etmek demektir. Bütünün parçalarından büyük olduğunu, niyetin ibadette şart olduğunu idrâk etmek (bilmek) gibi.
"*Bir şeyi idrak etmek*" ifadesi ile büsbütün idrâk edilmemesi hali kapsam dışına çıkmaktadır. Buna basit cehalet denilir. Bir kimseye: Bedir ğazvesi ne zaman oldu? diye sorulmasına onun: Bilmiyorum, diye cevap vermesi gibi.
"*Bulunduğu hal üzere*" ifadesi ile bulunduğu hale muhalif bir şekilde idrak edilmesi durumu kapsamın dışına çıkmaktadır. Buna mürekkeb cehalet denilir. Bir kimseye: Bedir ğazvesi ne zaman oldu, diye sorulunca, o kimsenin: Hicretin üçüncü yılında diye cevap vermesi buna örnektir.
"*Kesinlikle idrâk etmek*" ifadesi ile bir şeyin kesin olmayan bir surette idrâk edilmesi kapsam dışında kalmaktadır. Böyle bir kimse herhangi bir hususun idrâk ettiği şekilden başka türlü olmasına ihtimal vermesi gibi. Buna ilim denilmez. Eğer bu iki ihtimalden birisini tercih edebilirse tercih ettiği hususa zan, tercih etmediği hususa vehm denilir. Şâyet her iki husus onun nazarında eşit olursa, onun bu haline şek (şüphe, tereddüt) denilir.
Böylelikle idrâkin eşya ile ilgisinin aşağıdaki haller gibi olduğu ortaya çıkmaktadır.
1. İlim: Bir şeyin bulunduğu hal üzere kesin olarak idrâk edilmesidir.
2. Basit cehalet: Bir şeyi büsbütün idrâk etmemektir.
3. Mürekkep cehalet: Bir şeyi bulunduğu halden farklı bir şekilde idrâk etmektir.
4. Zan: Bir şeyin zıttının ağırlıklı olmayan doğru olma ihtimali ile birlikte idrâk edilmesidir.
5. Vehim: Bir şeyi zıttı tercih edilme ihtimali ile birlikte idrâk etmektir.
6. Şek (şüphe ve tereddüt): Bir şeyi zıttının ihtimali ona eşit olacak şekilde idrâk etmektir.

İlmin Kısımları

İlim zarurî (kesin) ve nazarî olmak üzere iki kısma ayrılır.
1. Zarurî bilgi: Malumun (bilinen hususun) zorunlu olarak idrâk edildiği bilgidir. Öyle ki; kişi onu herhangi bir düşünme ve delillendirmeye gerek olmaksızın öylece bilmek zorunda

1[1] Buhârî, 2560-2561, 2563; Muslim, 1504, 6-8, Mü'minlerin annesi Âişe *(Radıyallahu anha)*'dan.

kalır. Bütünün parçalarından büyük olduğunu, ateşin sıcak olduğunu, Muhammed'in Allah'ın Rasûlü olduğunu bilmek gibi.
2. Nazarî bilgi ise düşünmeye ve delillendirmeye ihtiyaç gösteren bilgidir. Namazda niyetin vacib olduğunu bilmek gibi.

Kelâm (Söz)

Tanımı

Belli bir anlamı ifade etmek üzere konulmuş lafız demektir.
Terim olarak; anlam ifade eden lafıza denilir. Allah bizim Rabbimiz, Muhammed bizim peygamberimizdir, gibi.
Bir kelâmı oluşturan asgari miktar, iki isim yahut bir fiil ve bir isimdir. Birincisine örnek; Muhammed Allah'ın Rasûlüdür, sözü, ikincisine örnek de; Muhammed dosdoğrudur, sözü gösterilebilir.
"Kelâm"ın tekili kelimedir. Kelime ise bir anlam için ortaya konulmuş lafızdır. Bu da isim, fiil ya da harf olabilir.
A. İsim: Belli bir zaman anlamı taşımaksızın bizatihî bir manaya delalet edendir. Bu da üç türlüdür:
1. Mevsul isimlerde olduğu gibi umum ifade eden isimler.
2. Olumlu cümlede nekre isim gibi mutlaklık ifade eden isimler.
3. Özel isimlerde olduğu gibi özellik ve hususiyet ifade eden isimler.
B. Fiil: Bizatihî belli bir manaya delâlet eden ve durumu itibariyle üç zamandan birisini anlatan lafızdır.
Zaman ya "anladı" fiilinde olduğu gibi mazidir, ya "anlıyor, anlar" fiilinde olduğu gibi müzarîdir. Yahutta "anla" fiilinde olduğu gibi emirdir. Fiil bütün kısımlarıyla mutlaklık ifade eder, fiilin umumiliği sözkonusu değildir.
C. Harf: Başkası ile birlikte bir manaya delâlet edendir. Bazıları:
1. Vav: Bu kimi zaman atıf harfi olarak gelir. O takdirde hüküm itibariyle birbirine atfedilenlerin ortak oluşunu ifade eder. Belli bir delil olmadıkça tertibi (sıralamayı) gerektirmez, buna da aykırı düşmez.
2. Fe: Atıf edatı olarak gelir. Atfedilenlerin hüküm itibariyle ortak olduğunu ve bununla birlikte tertibi ve takibi (sıralamayı ve atfedilenin sonradan gelişini) ifade eder. Sebeb bildirmek için de kullanılır. O vakit talîl (bir önceki hükmün gerekçesini ve sebebinin ne olduğunu) ifade eder.
3. Cer edatı olarak gelen lâm: Bunun bir kaç anlamı vardır. Talîl (gerekçe bildirmek), temlîk (mülk olarak vermek), mübah kılmak bunlardandır.
4. Cer edatı olarak "alâ": Bunun da birkaç anlamı vardır. Vücub ifade etmesi bunlardan birisidir.

Kelâmın Kısımları

Kelâm doğru olmakla ve aksi ile nitelendirilmesinin mümkün oluşu bakımından: Haber ve inşâ olmak üzere iki kısma ayrılır.
1. Haber: Bizatihi doğru ya da yalan olmakla nitelendirilmesi mümkün olan sözlerdir.

"*Doğru ya da yalan olmakla nitelendirilmesi mümkün olan"* ifadesi ile inşâ kapsam dışında kalmaktadır. Çünkü inşa hakkında böyle bir şey imkânsızdır. Onun medlûlu hakkında haber verilmediğinden ötürü, o söz doğru ya da yalandır, denilmesine imkân olmaz.
"*Bizatihî"* sözümüz ile de, haber verilen şey itibariyle doğru ya da yalan olma ihtimali bulunmayan haber, kapsam dışında kalmaktadır. Çünkü haber, haber verilen husus itibariyle üç kısımdır:
a- Yalan olmakla nitelendirilmesi imkânsız olan haber. Allah'ın ve Rasûlünün onlardan sabit olarak gelen haberleri gibi.
b- Doğru olmakla nitelendirilmesine imkân bulunmayan haber. Şer'an ya da aklen müstahâl (imkânsız) bir şeyi haber vermek gibi.
Birincisine (şer'an müstahîle) örnek: Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'den sonra risalet iddiasında bulunan kimsenin verdiği haber, ikincisine (aklen mustahîle) örnek ise iki çelişiğin birarada bulunmasına dair verilen haber örnek gösterilebilir. Aynı şeyde ve aynı zamanda hem hareketin, hem de hareketsizliğin birarada olmasını bildirmek gibi.
c- Hem doğru olmak, hem yalan olmakla nitelendirilmesi mümkün olan haber. Bu niteleme ya eşit olabilir yahutta bunlardan birisi ağırlık kazanabilir. Bir kimsenin yolculukta olan birisinin geldiğini haber vermesi vb. gibi.
2. İnşâ: Doğru olmak ya da yalan olmakla nitelendirilmesine imkân bulunmayan sözlerdir. Emir ve nehiy bunun türlerindendir. Yüce Allah'ın: *"Allah'a ibadet ediniz ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayınız."* (en-Nisâ, 4/36) buyruğu gibi.
Aynı ifade iki farklı itibar ile hem haber, hem inşâ olabilir. Lafzî akitlerin sigaları gibi. Mesela: "Sattım, kabul ettim" lafızları buna örnektir. Bu lafızlar akdi yapan kimsenin kalbindeki niyete delâlet etmeleri itibariyle haberdir, bu lafızlara akdin sonuçlarının terettüb etmesi itibariyle de inşâdır.
Söz bazan belli bir fayda gözetilerek haber suretinde gelmekle birlikte, onunla inşâ kastedilebilir, aksi de olabilir.
Birincisine örnek, yüce Allah'ın şu buyruğudur: *"Boşanan kadınlar kendiliklerinden üç kur (hayız veya temizlenme) müddeti beklerler."* (el-Bakara, 2/228) Buradaki "beklerler" buyruğu haber şeklinde olmakla birlikte kasıt emirdir. Bunun faydası ise emrolunan fiillin daha bir pekiştirilmesidir; ta ki emrolunan işin niteliklerinden bir nitelikmiş gibi kendisinden sözedilen ve fiilen vaki olan bir iş gibi görülsün.
Aksinin (inşâ suretinde olmakla birlikte haberin kastedilmesi) misali de yüce Allah'ın şu buyruğudur:
"İnkâr edenler, iman edenlere dediler ki: Bizim yolumuza uyun da günahlarınızı biz yüklenelim." (el-Ankebut, 29/12)
Bu buyruktaki "yüklenelim" fiili (Arapça kipi itibariyle) emir şeklinde olmakla birlikte, ondan maksat haber vermektir. Yani biz taşıyacağız. Bunun faydası ise hakkında haber verilen şeyin adeta farz kılınmış, yerine getirilmesi zorunlu kılınmış bir seviyeye çıkartılmasıdır.

Hakikat ve Mecaz

Söz kullanım açısından; hakikat ve mecaz kısımlarına ayrılır.
1. Hakikat: Lafzın baştan beri kullanıldığı maksat hakkında kullanılmasıdır. Yırtıcı hayvan hakkında esed (arslan) lafzı gibi.
"*Kullanılması*" sözümüz ile, kullanılmayan lafızlar kapsamın dışında kalmaktadır. Bu lafızlara ne hakikat, ne de mecaz denilir.
"*Kullanıldığı maksat hakkında"* ifademiz ile de mecâz kapsamın dışında kalmaktadır.
Hakikat: Lugavî, şer'î ve örfî olmak üzere üç kısma ayrılır.
Lugavî (sözlük) hakikati; lafzın dilde ilk kullanıldığı mana için kullanılmasıdır.
"*Dilde*" sözü ile şer'î ve örfî hakikat kapsam dışında kalmaktadır.

Buna örnek "salât" lafzıdır. Bunun sözlük itibariyle hakikati dua etmektir. Dilcilerin kullanımı halinde o anlamda kullanılır.
Şer'î hakikat; bir lafzın şeriatteki kullanım amacına göre kullanılması demektir.
"*Şeriatteki"* ifadesi ile lugavî ve örfî hakikat kapsam dışında kalmaktadır.
Buna misal "salât" lafzıdır. Salâtın şer'î hakikati tekbir ile başlayıp, selâm vermek ile biten, bilinen söz ve fiillerden ibarettir. Şeriat ilimleriyle uğraşanların kullanımı bu şekilde anlaşılır.
Örfî hakikat; lafzın örfte kullanıldığı anlama uygun olarak kullanılması demektir.
"*Örfte*" ifadesi lugavî ve şer'î hakikati kapsam dışında bırakmaktadır. Buna örnek "dâbbe" lafzıdır. Bu lafzın örfî hakikati dört ayaklı hayvanlardır. O bakımdan örf ile uğraşanların dilinde bu mana hakkında kullanılır.
Hakikatin üç kısım olduğunu bilmenin faydası şudur: Bizler herbir lafzı kullanım yerinde gerçek anlamına göre anlarız. Dilcilerin kullanımı sözkonusu ise lugavî hakikat, şeriat ilimleriyle uğraşanların kullanımı halinde şer'î hakikat, örf ile uğraşanların kullanımı halinde örfî hakikat anlaşılır.
2. Mecaz: Lafzın ilk kullanıldığı anlam dışında kullanılmasıdır. Kahraman bir kimseye "esed (aslan)" demek gibi.
"*Kullanılması*" ifademiz ile kullanılmayan lafız kapsam dışında kalmaktadır. Kullanılmayan bir lafız ne hakikat, ne de mecaz diye adlandırılır.
"*İlk kullanıldığı anlam dışında*" ifadesi de hakikati kapsam dışında bırakmaktadır.
Bir lafzın mecazî anlama göre yorumlanması, hakikatin kastedilmesine mani teşkil eden sahih bir delil bulunmadıkça caiz değildir. Beyan ilminde buna "karine" denilir.
Lafzın mecazî anlamında kullanılmasının sahih olması için hakikat anlamı ile mecazî anlam arasında da bir irtibatın (bir ilişkinin) bulunması şarttır. Böylece o mecazî ifade sahih olabilir. Buna da beyan ilminde "alâka" adı verilir. Alâka; ya benzerlik (müşabehet) olur ya da başka bir şey olur.
Şâyet alâka, müşabehet ise bu mecâze "istiâre" adı verilir. "Esed" lafzını kahraman kişi hakkında kullanmak gibi.
Eğer bu alâka müşabehetin dışında olursa ve bu mecazî anlatım kelimelerde ise buna "mürsel mecâz" adı verilir. Şâyet mecazî anlatım isnâdda ise buna da "aklî mecâz" adı verilir.
Mürsel mecaza örnek: Koyunlarımız yağmuru otladı demektir. Burada "yağmur" kelimesi ottan mecazdır ve burdaki mecazî anlatım kelimededir.
Aklî mecaza örnek ise: Yağmur otu yeşertti dememizdir. Buradaki bütün kelimelerden kasıt gerçek anlamlarıdır. Fakat "yeşertme" işinin yağmura isnad edilmesi mecazdır. Çünkü gerçek anlamda yeşerten yüce Allah'tır. O halde burada mecazî anlatım isnadda sözkonusudur (bu da aklî mecazdır).
Fazla kelimeler kullanmak ile bazı kelimeleri hazfetmek suretiyle mecazî anlatımlar, mürsel mecazın türleri arasında sayılır.
Fazla lafızlar ile yapılan mecazî anlatıma yüce Allah'ın: *"Onun benzeri gibi hiçbir şey yoktur."* (eş-Şûrâ, 42/11) buyruğudur. Buradaki "gibi (kâf)" yüce Allah'a benzeri nefyetmeyi tekid etmek için fazladan geldiğini söylemişlerdir.
Hazf ile mecaze örnek yüce Allah'ın: *"Kasabaya sor."* (Yusuf, 12/82) buyruğudur. Bu da "kasaba ahalisine sor" demektir. Burada "ahali" anlamındaki lafız mecaz olarak hazfedilmiştir. Mecazın beyan ilminde sözkonusu edilen pekçok çeşitleri vardır.
Fıkıh usûlünde hakikat ile mecazdan kısmen sözedilmesi lafızların delâletlerinin ya hakikat veya mecaz yoluyla olmasından dolayıdır. Bu sebeple bunların herbirisini ve onun hükmünü bilmeye gerek duyulmuştur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Önemli Uyarı

Sözün hakikat ve mecaz olarak iki kısma ayrılması Kur'ân'da ve diğer lafızlarda sonradan gelenlerin çoğunluğunun kabul ettiği meşhur görüştür. Bazı ilim adamları, Kur'ân'da mecaz yoktur, demişlerdir. Diğer bazıları ise ne Kur'ân'da, ne de başka bir sözde mecaz yoktur, demişlerdir. Ebu İshak el-İsferâyînî bu görüştedir. Müteahhir alimlerinden Muhammed el-Emin eş-Şankitî de bu görüştedir. Şeyhu'l-İslam İbn Teymiye ve onun öğrencisi İbnu'l-Kayyim bunun fazilet sahibi oldukları belirtilen üç neslin sona ermesinden sonra ortaya çıkarılmış bir terim olduğunu açıklamış ve bu görüşü pekçok güçlü delillerle desteklemişlerdir. Bunları gören bir kimse bu görüşün doğru olduğunu açıkça anlar.[2[2]]

Emir

Tanımı

Emir: Yüksek bir makamda bulunmak haysiyetiyle bir fiilin yapılmasını istemeyi ihtiva eden bir sözdür. Yüce Allah'ın: *"Namazı dosdoğru kılınız, zekâtı veriniz."* (el-Bakara, 2/43) buyruğu gibi.
"*Bir sözdür*" lafzı ile işaret, kapsamın dışına çıkmaktadır. İşaret, emir manasını ifade etse dahi "emir" diye adlandırılmaz.
"*Fiilin yapılmasını istemek*" ifadesi nehyi (yasaklamayı) kapsamın dışına çıkarmaktadır. Çünkü nehy, bir şeyin terkedilmesini istemektir. Fiilden maksat ise, bir işi ortaya çıkarmaktır. Dolayısıyla emrolunan bir sözü dahi kapsar.
"*Yüksek bir makamda bulunmak haysiyetiyle*" ifadesi ile iltimâs, dua ve buna benzer karinelerle emir kipinden anlaşılan diğer hususlar, kapsam dışına çıkmaktadır.

Emir Sîgaları (Kipleri)

Emir sigaları dört tanedir:
1. Emir fiili: *"Sana vahyolunan kitabı oku!"* (el-Ankebût, 29/45) buyruğu gibi.
2. Emir fiili için kullanılan isim: "Hayye ale's-salâh (namaza gelin)!" gibi.
3. Emir fiilinin yerini tutan mastar: *"Küfredenlerle karşılaştığınızda (işiniz) boyunlarını vurmak (olsun, boyunlarını vurun)"* (Muhammed, 47/4) buyruğu gibi.
4. Emir lâm'ı ile birlikte kullanılan muzari fiil "*Allah'a ve Rasûlüne iman edesiniz diye."* (el-Feth, 48/9, el-Mücadele, 58/4)
Fiilin yapılmasının istenmesi bazen emir sîgası dışındaki ifadelerden de anlaşılabilir. Mesela, bir fiilin farz, vâcib, mendûb ve itaat ile nitelendirilmesi yahut o işi yapanın öğülmesi, onu terkedenin yerilmesi, yapılması karşılığında sevabın, terkedilmesi karşılığında cezanın sözkonusu olması gibi.

[2[2]] (İbn Teymiye) Kitabu'l-İman ile (İbnu'l-Kayyim'e ait) es-Savâik adlı eserin muhtasarına bakınız.

Emir Sîgasının Gereği

Emir sîgası mutlak olarak kullanıldığı takdirde emrolunan işin vücubunu ve derhal o işin yapılmasını gerektirir.
Bu siganın vücub ifade ettiğine dair delillerden birisi yüce Allah'ın şu buyruğudur:
"Artık onun emrine muhalefet edenler kendilerine bir fitne veya acıklı bir azabın isabet etmesinden çekinsinler." (en-Nûr, 24/63)
Bu buyruğun bu hususa delil olma şekli şudur: Yüce Allah, Rasûlullah *Sallallahu aleyhi vesellem*'in emrine muhalefet edenleri kendilerine bir fitnenin -ki bu da sapmaktır- yahut acıklı bir azabın gelip çatacağından sakındırmaktadır. Böyle bir sakındırma ise ancak vâcib olan bir işin terkedilmesi halinde sözkonusu olur. Bu da Rasûlullah *Sallallahu aleyhi vesellem*'in mutlak emrinin, emrolunan fiilin vâcib olmasını gerektirdiğine delildir.
Verilen emrin derhal (fevren) yerine getirilmesi gerektiğinin delillerinden birisi de yüce Allah'ın: *"Öyle ise hayır işlerinde birbirinizle yarışın."* (el-Bakara, 2/148) buyruğudur. Şer'î bütün emirler hayırdır. Onları yerine getirmek için yarışmak emri, bu emirleri yerine getirmek için eli çabuk tutmanın vâcib oluşuna delildir.
Diğer taraftan Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* Hudeybiye gününde onlara vermiş olduğu kurban kesme ve saçlarını traş etme emrini geciktirmelerinden hoşlanmamış, nihayet Um Seleme *Radıyallahu anhâ*'nın yanına girerek insanların gördüğü tutumlarını ona zikretmiştir.3[3]
Diğer taraftan emrolunan fiili yerine getirmek için eli çabuk tutmak daha ihtiyatlı ve sorumluluktan daha çok kurtarıcıdır. Emri yerine getirmeyi geciktirmenin ise birtakım âfetleri (yerine getirmeyi önleyici hususları) vardır. Sonunda farzların altından kalkılamayacak kadar üstüste yığılması sonucuna götürür.
Bazan emir bunu gerektiren bir delil dolayısıyla vücûb ve fevrîliğin çerçevesi dışına çıkabilir. Vücûbun dışında şu hususları ifade edebilir:
1. Mendubluk: Yüce Allah'ın: *"Alışveriş yaptığınız vakitte şahit tutun."* (el-Bakara, 2/282) buyruğunda olduğu gibi. Buradaki alışverişe şahit tutma emri mendubluk ifade eder. Buna delil de Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'in bedevî bir arabtan şahit tutmaksızın bir at satın almış olmasıdır.4[4]
2. Mübahlık: Çoğunlukla emir yasaklamaktan sonra yahutta mahzur (haram) olduğu zannedilen bir hususa cevap olarak vârid olduğu takdirde bu hükmü ifade eder. Mahzur oluştan sonra gelen emrin mübahlık ifade etmesine örnek yüce Allah'ın:*"İhramdan çıktığınızda avlanın."* (el-Mâide, 5/2) buyruğudur. Burada avlanma emri mubahlık ifade eder. Çünkü bu yüce Allah'ın: *"İhramda iken avlanmayı helâl saymamak şartıyla..."* (el-Maide, 5/1) buyruğundan anlaşılan, haram kılmaktan sonra gelmiş olmasıdır.
Mahzûr olduğu vehmedilen bir hususa cevap olarak geldiği takdirde mubahlık ifade eden emrin örneği de Peygamber efendimizin: "Yap, bunda bir sakınca yoktur."5[5] demesidir. O bu ifadeyi Vedâ haccında bayramın birinci günü yapılan hac fiillerinin birisinin diğerinden önce yapılması ile ilgili olarak sordukları sorulara verdiği bir cevabtır.
3. Tehdit: Yüce Allah'ın: *"Dilediğinizi yapın. Çünkü O ne yaptığınızı çok iyi görendir."* (Fussilet, 41/40) buyrukları ile; *"Artık dileyen iman etsin, dileyen kâfir olsun. Gerçekten biz zalimler için... bir ateş hazırlamışızdır."* (el-Kehf, 18/29) buyruklarında olduğu gibi.

3[3] Buhârî, 2831-2832
4[4] Ahmed, V, 215; Nesâî, VII, 301, H. no: 4661; Ebu Dâvûd, 3607. Bu hadis Huzeyme b. Sabit *(Radıyallahu anh)* tarafından rivayet edilmiş olup, bu hadiste bir olaydan sözedilmektedir. Peygamber *(Sallallahu aleyhi vesellem)* bu olay sebebiyle de Huzeyme *(Radıyallahu anh)*'ın şahitliğini iki adamın şahidliğine denk olarak değerlendirmiştir. Bk. İrvâu'l-Ğalîl, 1286
5[5] Bu hadis Abdullah b. Amr b. el-Âs tarafından rivayet edilmiş olup, Buhârî ve Muslim tarafından kaydedilmiştir. Buhârî, 83, 124, 1736-1737-1738, 6665; Muslim, 1306

Burada sözü geçen emirden sonra tehdidin sözkonusu edilmesi bu emrin tehdit için kullanıldığının delilidir.
Emir, bazan fevrîlikten (hemen yapılması gereğinden) terâhî (zamanla fırsat bulunca yapmak) özelliğine geçiş yapabilir. Buna örnek, ramazan orucunu kaza etmektir. Bu emrolunmuş bir iştir, fakat bu emrin terâhî ifade ettiği hakkında delil gelmiştir. Âişe *Radıyallahu anhâ*'dan şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Bazan üzerimde ramazan ayı orucundan borç olur da bu kaza borcunu ancak şaban ayında yapabilirdim. Buna sebeb ise Rasûlullah *Sallallahu aleyhi vesellem*'in durumudur."6[6]
Eğer bu halde emri geciktirmek haram olsaydı, Âişe *(Radıyallahu anha)*'nın bu uygulamasına Peygamberin ses çıkarmaması sözkonusu olamazdı.

Emrin Yerine Getirilmesi İçin Yapılması Gereken Hususlar(ın Hükmü)

Emrolunan bir işin yerine getirilebilmesi bir başka hususa bağlı olursa o husus da emrolunan bir iş olur. Eğer emrolunan iş vâcib ise o şey de vâcib olur. Eğer emrolunan husus mendub ise o şey de mendub olur.
Vâcibe örnek, avreti örtmektir. Eğer avreti örtmek, bir kumaş satın almayı gerektiriyor ise böyle bir satın alma vâcib olur.
Menduba misal, cuma günü için hoş koku sürünmek gösterilebilir. Eğer bunun için hoş koku satın almak gerekirse, böyle bir satın alma mendub olur.
Bu kaide, kendisinden daha genel kapsamlı olan bir başka kaidenin kapsamı içerisindedir. O kaide de şöyle ifade edilir: "Araçlar maksatlarının hükmünü alırlar." Buna göre emrolunan hususların araçları da emrolunmuş şeylerdir. Yasak kılınmış şeylerin yolları da yasak kılınmış demektir.

Nehy

Tanımı

Nehy: Özel bir kip (sîga) ile yüksek bir cihette bulunmak özelliği ile bir işin yapılmaması isteğini ihtivâ eden sözdür. Bunun özel sîgası, nehy için kullanılan "la" ile birlikte kullanılan muzarî, fiildir. Yüce Allah'ın: *"Âyetlerimizi yalanlayanların ve âhirete iman etmeyenlerin hevâlarına uyma!"* (el-En'âm, 6/150) buyruğu gibi.
"*Bir sözdür*", ifadesi ile işaret kapsam dışında kalmaktadır. İşaret nehy anlamını ifade etse dahi bu ismi almaz.
"*Yapılmamasını istemek"* ifadesi ile emir, kapsam dışında kalmaktadır. Çünkü emir bir işin yapılmasını istemektir.
"*Yüksek bir cihette olmak itibariyle"* ifadesi ile iltimas, dua ve buna benzer karinelerle nehiyden çıkartılan anlamlar, kapsam dışında kalmaktadır.
"*Özel bir siga ile... bu siga... müzari fiildir*" sözlerimizle de emir sîgasıyla bir işten vazgeçilmesini istemek, kapsam dışında kalmaktadır: Bırak, terket, vazgeç vb. emir fiilleri gibi. Bu gibi fiiller her ne kadar bir işten vazgeçmeyi istemek manasını ihtiva ediyorsa bile, bunlar emir kipi ile kullanılmıştır. Dolayısıyla bunlar nehy değil, emirdirler.
Kimi zaman nehy sîgası dışındaki ifadelerle bir işten vazgeçilmesi isteği anlaşılabilir. Mesela, fiil haram olmak, mahzurlu olmak, çirkin olmak ile nitelendirilirse yahut o fiili işleyen yerilecek olursa, yahut bir işin yapılmasından ötürü ceza sözkonusu ise böyledir.

6[6] Buhârî, 1950; Muslim, 1146/151

Nehy Kipinin Gereği

Mutlak olarak nehy kipi, nehyedilen şeyin haram ve fâsid olmasını gerektirir.
Bu kipin haramlığı gerektirdiğinin delillerinden birisi yüce Allah'ın şu buyruğudur:
"Peygamber size ne verdi ise onu alın, neyi yasak etti ise de sakının." (el-Haşr, 59/7)
Onun yasakladığı şeylerden vazgeçip, sakınmanın emredilmiş olması yasakladığından vazgeçmenin vâcib olmasını gerektirir. Bunun bir gereği de o fiilin haram olmasıdır.
Nehyin fâsid oluşu gerektirdiğinin delillerinden birisi de Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'in: *"Her kim bizim işimize uygun olmayan bir amel işleyecek olursa o merduttur."*[7[7]] buyruğudur. Peygamberin nehyettiği bir şey elbetteki peygamberin işine uygun olan bir iş olamaz. Dolayısıyla o merduttur, reddolunur.
Diğer taraftan nehy ile yasaklanan bir şey acaba bâtıl mıdır? Yoksa haram olmakla birlikte sahih olur mu? Bu hususda gözönünde bulundurulan kaide aşağıdaki gibidir:
1. Nehy bizzat nehyolunan şeye yahutta onun şartına ait ise o takdirde nehyedilen iş bâtıldır.
2. Eğer nehy, nehyolunan şeyin bizzat kendisi ile de şartı ile de alâkalı olmayıp, onun dışındaki bir hususa ait ise bâtıl olmaz.
Nehyin bizzat nehyolunan şey ile alâkalı olduğu ibadete dair bir örnek: İki bayramın ilk günlerinde oruç tutmanın yasaklanması.
Muamelâttan bizzat kendisi ile alâkalı oluşuna misal de, cuma namazı için okunan ikinci ezandan sonra, cuma namazı kılmakla yükümlü olan bir kimsenin alışveriş yapmasının yasaklanışı gösterilir.
İbadette şarta ait oluşuna misal. Erkeğin ipek elbise giymesinin yasaklanışı gösterilebilir. Namazın sahih olması için avretin örtülmesi şarttır. Eğer bir kimse giyilmesi yasak olan bir elbise ile avretini setredecek olursa, nehy namazın şartı ile alâkalı olduğundan dolayı namaz sahih olmaz.
Muamelâtta nehyin şarta ait oluşuna misal: Hayvanın karnındaki yavrunun satılmasının yasaklanışıdır. Satılan malın bilinmesi alışverişin sıhhati için bir şarttır. Şâyet gebenin karnındaki yavru satılacak olursa, nehy alışverişin şartı ile alâkalı olduğundan dolayı alışveriş sahih olmaz.
Nehyin yasaklanan şeyin dışındaki bir husus ile alâkalı oluşuna ibadetlerden bir örnek: Erkeğin ipek bir sarık giyinmesidir. Erkek eğer başında ipek bir sarık bulunduğu halde namaz kılacak olursa namazı bâtıl olmaz. Çünkü bu yasak, ne bizzat namazın kendisi ile alâkalıdır, ne de şartıyla.
Nehyin yasaklanan işin dışındaki bir husus ile alâkalı oluşuna muamelatta misal: Aldatmanın yasak oluşudur. Bir kimse bir parça aldatmanın bulunduğu bir alışverişde bulunacak olursa, alışveriş bâtıl olmaz. Çünkü nehy (yasak) bizatihî alışveriş ile de onun şartı ile da alâkalı değildir.
Nehiy, bazan haramın dışında gerektirici bir delil dolayısıyla başka birtakım anlamlara da gelebilir. Bunların bazıları:
1. Mekrûhluk: Buna, Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'in şu hadisini örnek vermişlerdir: *"Sizden hiçbir kimse küçük abdestini bozarken sağ eli ile zekerine dokunmasın."*[8[8]]
Cumhûrun görüşüne göre buradaki nehy (yasak), mekruhluk ifade etmektedir. Çünkü zeker insanın bir parçasıdır. Nehyin hikmeti ise sağın böyle bir işten tenzih edilmesi (korunması)dır.
2. İrşâd: Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'in Muâz'a söylediği şu sözler buna örnektir: *"Her namazın akabinde: Allah'ım seni zikretmek, sana şükretmek, sana güzel bir şekilde ibadet etmek üzere bana yardımcı ol, demeyi sakın terketme!"*[9[9]]

7[7] Buhârî, 2697; Muslim, 1718, mü'minlerin annesi Âişe *(Radıyallahu anhâ)*'dan, lafız Muslim'e ait.
8[8] Buhârî, 153-154, 5630; Muslim, 267, Ebu Katade el-Ensârî'den
9[9] Ahmed, V, 244-245, 247; Nesâî, H. no: 302; Ebu Dâvûd, 1522

Emir ve Nehiy Hitablarının Kapsamına Kimler Girer?

Emir ve nehiy ile ilgili hitabların kapsamına giren, mükellef kimsedir. Mükellef de bâliğ ve âkil olandır.
"Bâliğ" lafzı ile küçük kapsam dışında kalmaktadır. Küçük emir ve nehiy kipleri ile bâliğin yükümlülüğüne eşit bir şekilde yükümlü tutulmaz. Fakat itaate alıştırılmak üzere temyîz (iyiyi, kötüden ayırdedebilme zamanı)ndan sonra ona ibadet yapması emrolunur. Masiyetlerden de -onlardan uzak durmayı alışması için- alıkonulur.
"Âkil" sözü ile de deli kapsam dışında kalmaktadır. Deli kimse emir ve nehyi yerine getirmekle yükümlü değildir. Fakat başkasına bir saldırganlık yahut bir şeyleri ifsâd etmenin sözkonusu olduğu işlerden alıkonulur. Eğer emrolunmuş bir işi yapacak olursa, delinin emri yerine getirme kasdı bulunmayacağından onun yaptığı bu fiil sahih olmaz.
Küçüğün ve delinin mallarında zekâtın ve malî hakların yerine getirilmesinin vâcib oluşu, bu hususu reddetmek için ileri sürülemez. Çünkü bu gibi yükümlülüklerin vâcib kılınması belirli birtakım sebeplerle alâkalıdır. Bu sebepler var olduğu takdirde hüküm de sabit olur. Bunlarda bizzat sebepler gözönünde bulundurulur. Bu işi yapacak olan kimse değil.
Emir ve nehyin gereğini yerine getirmek yükümlülüğü müslümanları da, kâfirleri de kapsar. Fakat emrolunan bir işin kâfir tarafından kâfir iken yapılması sahih değildir. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır:
"Harcamalarının onlardan kabul edilmesini engelleyen sadece şudur: Onlar Allah'a ve Rasûlüne kâfir olmuşlardır." (et-Tevbe, 9/54)
Bununla birlikte kâfir İslâm'a girdiği takdirde bu emirleri kaza etmesi emrolunmaz. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır:
"Sen o kâfirlere de ki: Eğer vazgeçerlerse onlara geçmiş (günahları) mağfiret olunur." (el-Enfâl, 8/38)
Yine Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'in Amr b. el-Âs'a söylediği şu sözler de buna delildir: *"Bilmiyor musun ey Amr, İslâm'ın kendisinden önceki halleri yıktığını?"*[10[10]]
Ancak küfür üzere öldüğü takdirde bunları terkettiğinden ötürü cezalandırılır. Çünkü yüce Allah günahkarlara sorulan sorulara verdikleri şu cevapları bize aktardığı şu ifadeler bunu gerektirmektedir:
"Sizi Sekarâ ne sürükledi? Derler ki: Biz namaz kılanlardan değildik. Yoksullara yedirmezdik, biz de dalanlarla birlikte dalardık. Din gününü de yalanlardık. Nihayet ölüm bize gelip çattı." (el-Müddessir, 74/42-47)

Teklife (Mükellef Olmaya) Engel Haller

Mükellef olmaya engel bazı haller vardır.
Cahillik, unutmak ve ikrâh bunlar arasındadır. Çünkü Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz Allah ümmetimin hatasını, unutmasını ve yapmak için zorlandıkları şeyleri bağışlamıştır."*[11[11]]
Bu hadisi İbn Mace ve Beyhakî rivayet etmiş olup, bunun sıhhatine delâlet eden kitap ve sünnetten birtakım şahidleri (tanıkları) da vardır.

10[10] Muslim, 121
11[11] İbn Mâce, 2045

Cehalet (Bilgisizlik):

Bilmemek demektir. Mükellef eğer haram olduğunu bilmeden, haram olan bir işi yapacak olursa, onun için bir sorumluluk yoktur. Namazda iken konuşmanın haram olduğunu bilmeyen kimsenin konuşması gibi. Şâyet vâcib (farz) olduğunu bilmeden vâcib bir işi terkedecek olursa, eğer vakti geçmiş ise onu kaza etmesi de gerekmez. Bunun delili şudur: Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* namazında tadil-i erkâna riayet etmeyen, namazını güzel, doğru dürüst kılamayan kimseye, geçmiş namazlarını kaza etmesini emretmeyip, ona sadece mevcut vaktin namazını meşrû' olan (şeriate uygun) bir şekilde kılmasını emretmekle yetinmiştir.

Unutmak:

Kalbin bilinen bir şeyi hatırlamamasıdır. Bir kimse unutarak haram bir iş yapacak olursa, üzerine bir sorumluluk düşmez. Oruçluyken unutarak yemek yiyen, unutarak bir vâcibi terkeden bir kimse gibi. Unutması halinde onun herhangi bir sorumluluğu yoktur. Fakat hatırladığı takdirde o işi yerine getirmekle yükümlüdür. Çünkü Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* şöyle buyurmuştur:
"Her kim bir namazı unutacak olursa, onu hatırladığı vakit kılıversin."[12[12]]

İkrâh (Zorlama):

Kişiyi istemediği bir işi yapmaya mecbur etmektir. Bir kimse haram olan bir işi işlemek üzere zorlanırsa, onun herhangi bir yükümlülüğü yoktur. Kalbi iman ile dopdolu olduğu halde küfre zorlanan kimse ile bir vâcibi terketmeye zorlanan kimse gibi. İkrah halinde bir sorumluluğu yoktur. Fakat üzerindeki ikrâh ortadan kalktığı takdirde o vâcibi kaza etmesi gerekir. Bir kimse namazı vakti çıkıncaya kadar terke zorlanacak olursa, ikrah ortadan kalktığı vakit, o namazı kaza etmekle yükümlüdür.
Sözkonusu bu maniler yüce Allah'ın hakkı ile ilgilidir. Çünkü yüce Allah'ın hakkı af ve rahmet esasına bağlıdır. Mahlukların hakkı ile ilgili olanlarda ise hak sahibi olan bir kimse eğer hakkının ortadan kalkmasına razı olmuyor ise o takdirde tazminatı ödenmesi icab eden şeylerin tazminatının ödenmesine mâni değildir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Âmm

Tanımı

Âmm: Sözlükte kapsamlı olan demektir.
Terim olarak; belli bir hasretme sözkonusu olmaksızın bütün birimlerini kapsayan lafız demektir. Yüce Allah'ın: *"İyiler hiç şüphesiz nimetler içindedirler."* (el-İnfitâr, 82/13; el-Mutaffifin, 83/22) buyruğu gibi.
"*Bütün birimlerini kapsayan*" ifademiz ile özel isim gibi sadece bir varlığı kapsayan ve olumlu ifade içinde nekre gibi ifadeleri kapsam dışında tutmaktadır. Yüce Allah'ın: *"Bir köle*

[12[12]] Buhârî, 597; Muslim, 684

âzâd etmektir." (el-Mücadele, 58/3) buyruğu gibi. Çünkü bu buyruk, kapsamlı bir şekilde bütün birimleri ele almamaktadır. Sadece muayyen olmayan bir tek birimi ele almaktadır.
"*Hasr etme sözkonusu olmadan"* ifadesi, hasr ile birlikte bütün birimlerini kapsayan lafızları, dışarıda tutmaktadır. Yüz, bin vb. sayı isimleri gibi.

Umum Bildiren Kipler

Umum bildiren kipler yedi tanedir:
1. Kökü itibariyle umuma delâlet eden lafızlar: "
Küllün: Bütün, hepsi, tamamı, kesin olarak, bütünüyle, genellikle" lafızları buna örnektir. Yüce Allah'ın: *"Çünkü biz herşeyi bir takdir ile yarattık."* (el-Kamer, 54/49) buyruğu gibi.

2. Şart isimleri. Yüce Allah'ın: *"Kim salih amel işlerse..."* (Fussilet, 41/46) buyruğu ile; *"Bundan dolayı her nereye dönerseniz, Allah'ın yüzü oradadır."* (el-Bakara, 2/115) buyruklarında olduğu gibi.
3. İstifhâm (soru) isimleri. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi:
"Size kim kaynak bir su getirebilir?" (el-Mülk, 67/30);
"Peygamberlere ne şekilde cevap verdiniz." (el-Kasas, 28/65);
"O halde nereye gidiyorsunuz?" (et-Tekvîr, 81/26)
4. Mevsûl isimler. Yüce Allah'ın şu buyruklarında olduğu gibi:
"Doğruyu getiren ve onu doğrulayan kimse ise, onlar sakınanların ta kendileridir." (ez-Zümer, 39/33);
"Uğrumuzda cihad eden kimseleri, elbette biz onları yollarımıza iletiriz." (el-Ankebût, 29/69);
"Şüphe yok ki bunda korkan kimseler için elbette bir ibret vardır." (en-Nâziât, 79/26);
"Göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi Allah'ındır." (Âl-i İmran, 3/109)
5. Nefy, nehy, şart ya da inkârî istifham (soru) sadedinde gelen nekre (belirtisiz isim). Yüce Allah'ın şu buyruklarında olduğu gibi:
"Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur." (Âl-i İmran, 3/62);
"Allah'a ibadet edin. O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın." (en-Nisâ, 4/36);
"Siz bir şeyi açıklar veya onu gizlerseniz, şüphesiz ki Allah herşeyi çok iyi bilendir." (el-Ahzab, 33/54);
"Allah'tan başka size aydınlık getirecek ilâh kimdir?" (el-Kasas, 28/71)
6. İster tekil, ister çoğul olsun izafet yapılarak marife olan (tanımlılık kazanan) isimler. Yüce Allah'ın şu buyruklarında olduğu gibi:
"Allah'ın üzerinizdeki nimet(ler)ini hatırlayın!" (el-Bakara, 2/231; Âl-i İmran, 3/103; el-Mâide, 5/7);
"Artık Allah'ın nimetlerini hatırlayın." (el-A'raf, 7/74)
7. İster tekil, ister çoğul olsun, istiğrak (ismin kapsamına giren bütün birimleri kapsamak) için kullanılan elif, lam ile marife olmuş isimler. Yüce Allah'ın şu buyruklarında olduğu gibi:
"Zaten insan (el-insan: bütün insanlar) zayıf olarak yaratılmıştır." (en-Nisâ, 4/28);
"Sizden olan çocuklar (el-etfâl: bütün çocuklar) bâliğ olduklarında kendilerinden öncekiler izin istedikleri gibi onlar da izin istesinler." (en-Nûr, 24/59)
Ahid için kullanılan elif, lâm ile marifelenmiş (tanımlık kazanmış) isimlere gelince, burada mahud olana göre umumi olur ya da olmaz. Eğer mahud olan isim umumi ise marife takısı alan isim de hasrolur.
(Mahud ismin) umumi kullanılışına misal, yüce Allah'ın şu buyrukları gösterilebilir:
"Rabbin o zaman meleklere (el-melâike) demişti ki: Şüphesiz ki ben çamurdan bir beşer yaratacağım. Ben onu tamamlayıp, ona ruhumdan üflediğim zaman hemen ona secdeye kapanın. Melekler hep birlikte ona secdeye kapandılar." (Sâd, 37/71-73)
(Mahud ismin) has olarak kullanılışına yüce Allah'ın şu buyrukları örnek olarak verilebilir:

"Muhakkak biz Firavun'a bir peygamber gönderdiğimiz gibi; ama Firavun o peygambere (er-rasûl) karşı çıktı." (el-Müzzemmil, 73/15-16)
Cinsi beyanı için kullanılan "elif, lâm" ile marifelenmiş isimler ise bütün fertleri kapsamına almaz. Şâyet: Erkek kadından hayırlıdır, yahut erkek kadınlardan hayırlıdır, denilecek olursa, maksat tek tek bütün erkekler, tek tek bütün kadınlardan hayırlıdır demek olamaz. Maksat ancak bu cins, öbür cinsden hayırlıdır, olabilir. Her ne kadar tek tek bazı kadınlar, bazı erkeklerden hayırlı olabiliyorsa da.

Umumi Lafızlarla Amel Etmek

Âmm'ın lafzının ihtiva ettiği umumi mana ile -tahsis edildiği sabit oluncaya kadar -amel etmek icab eder. Çünkü muhalif delil ortaya konuluncaya kadar Kitab ve sünnetin nassları ile, delâletlerinin gerektirdiği üzere amel etmek vâcibtir.
Umumi buyruk özel bir sebebe binaen vârid olsa bile, onun umumu gereğince amel etmek icab eder. Çünkü asıl muteber olan lafzın umumi oluşudur, sebebin özelliği değildir. Ancak umumun tahsis edildiğine, o umumi lafzın vürûduna sebeb teşkil eden hale benzer bir duruma tahsis edildiğine dair delil bulunursa, o takdirde bu sebebe uygun olarak, tahsis edilir.
(Özel sebeple inmiş olmakla birlikte) tahsis edildiğine dair delil bulunmayan buyruklara örnek zihâr âyetleridir. Zihar âyetlerinin nüzûl sebebi Evs. b. es-Sâmit'in zihâr yapmasıdır: Fakat bunların hükmü hem onun hakkında, hem başkası hakkında umumidir.
Umumun tahsis edildiğine dair delilin bulunduğu buyruklara misal de Nebi *Sallallahu aleyhi vesellem*'in: *"Yolculukta oruç tutmak, iyilikten sayılmaz."*[13[13]] hadis-i şerifidir. Bunun sebebi şudur: Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* bir yolculukta iken bir kalabalık ve üzerine gölge yapılmış bir adam gördü.
"Bu da ne oluyor?" diye sorunca, onlar:
“Bu adam oruçludur”, dediler. Peygamber de şöyle buyurdu:
"Yolculukta oruç tutmak iyilikten sayılmaz."
Bu umumi lafız durumu bu adamın durumuna benzeyen kimseler hakkında hususidir. O da; yolculukta oruç tutmakta zorlanan kimsedir.
Bunun bu hal ile tahsis edildiğinin delili de Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'in zorlanmadığı hallerde yolculukta iken oruç tutmasıdır. Kendisi ise iyilik olmayan hiçbir işi yapmazdı.

Hâss

Tanımı

Hass: Sözlükte âmm'ın zıttıdır.
Terim olarak; belli bir şahsa ya da sayıya münhasıran delâlet eden lafızdır. Özel isimler, işaret isimleri, sayı isimleri gibi.
"*Münhasıran"* ifademiz ile âmmı dışarda tutmuş oluyoruz.
"*Tahsis*" sözlükte tamim (genelleştirme)nin zıttıdır.
Terim olarak da; âmmın bazı birimlerini dışarıda bırakmak demektir.
Muhassis (tahsis eden, hususileştiren) de; tahsis mastarının ism-i failidir. Bu da şari (şeriat koyucu)dur. Aynı zamanda, tahsisin kendisi ile gerçekleştiği delil hakkında da kullanılır.
Tahsisin delili; muttasıl (bitişik) ve munfasıl (ayrı) olmak üzere iki türlüdür.

[13[13]] Buhârî, 1946; Muslim, 1115

Muttasıl: Tek başına ve bağımsız olmayan demektir.
Munfasıl: Tek başına, bağımsız olan demektir.

Muttasıl Tahsis Edicinin Bazı Türleri:

I. İstisnâ:

İstisnâ sözlükte bir şeyin bir kısmını, bir kısmına geri çevirmek demek olan "es-seny"den gelmektedir. İpi, halatı katlamak gibi.
Terim olarak; âmmın bazı birimlerini "illâ: ancak, müstesnâ" yahut onun benzeri edatlardan birisi ile kapsam dışına çıkarmaktır. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi:
"Gerçekten insan ziyandadır. İman eden, salih ameller işleyen, birbirine hakkı tavsiye ve sabrı tavsiye edenler müstesnâ (illâ)" (el-Asr, 103/2-3)
"*İllâ ya da benzeri istisnâ edatlarının birisi ile*" ifadesi şart ve daha başka yollarla yapılan tahsîs kapsam dışına çıkarılmaktadır.

İstisnânın Şartları

İstisnânın sahih olabilmesi için bazı şartlar aranır. Bunların bir kısmı şunlardır:
1. Hakikaten ya da hükmen müstesnâ minh (kendisinden istisnâ yapılan) ile muttasıl (bitişik) olacak.
Gerçek manada muttasıl, aralarına herhangi bir ayırıcı girmeden müstesna minhe bitişik olarak gelen istisnâdır.
Hükmen muttasıl ise öksürmek ve hapşırmak gibi önlenmesine imkân bulunmayan bir fasılanın, müstesnâ ile müstesnâ minhin arasına girmesi halinde sözkonusudur.
Şâyet aralarına başka bir ayırdedici yahut susma girecek olursa, istisnâ sahih olmaz. Meselâ "kölelerim hür olsun" dese, sonra sussa yahutta başka bir konu ile ilgili konuşup, arada; "Said müstesnâ" derse bu istisnâ sahih olmaz ve bütün köleleri azad olur.
Eğer konuşma aynı konuda ise, susmak ya da araya giren fasıla ile birlikte istisnânın sahih olacağı da söylenmiştir. Çünkü İbn Abbas *Radıyallahu anh*'ın rivayet ettiği hadise göre Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* Mekke'nin fethedildiği günü şöyle buyurdu:
"Şüphesiz bu beldeyi Allah gökleri ve yeri yarattığı gün haram kılmıştır. Buranın dikeni koparılmaz, otu yolunmaz." Abbas *Radıyallahu anh*:
“Ey Allah'ın Rasûlü! İzhir müstesnâ olsun. Çünkü onların demircileri ve evleri için kullanılır” deyince, Peygamber:
"İzhir müstesnâ" diye buyurdu.[14[14]]
Bu hadisin bu hususa delâleti dolayısıyla bu görüş daha kuvvetlidir.
2. Müstesnâ, müstesnâ minhin yarısından daha çok olmamalıdır. Şâyet: Onun benim üzerimde altı dirhem müstesnâ, on dirhemi vardır. diyecek olursa, bu istisnâsı sahih olmaz ve on dinarın tamamını ödemesi gerekir.
Bunun şart olmadığı da söylenmiştir. Müstesnâ yarıdan çok olsa dahi istisnâ sahihtir. Sözü geçen bu örneğe göre onun sadece dört dirhem ödemesi gerekir.
Şâyet tamamını istisnâ edecek olursa, her iki görüşe göre de istisnâ sahih olmaz. Şâyet: Onun benim üzerimde on müstesnâ, on dirhemi vardır; diyecek olursa, on dirhemin tamamını ödemesi gerekir.

[14[14]] Buhârî, 1587, 1834, 3189; Muslim, 1353

Bu şart istisnânın sayıdan yapılması halinde sözkonusu olur. Eğer bir sıfattan istisnâ yapılacak olursa, istisnâ ile tamamı yahutta çoğunluğu dışarı bırakılacak olsa dahi sahih olur. Yüce Allah'ın İblis'e söylediği: *"Muhakkak benim (hass) kullarım üzerinde senin hiçbir tasallutun olmaz. Azgınlardan sana uyanlar müstesnâ."* (el-Hicr, 15/42) buyruğu gibi Ademoğullarından iblise uyanlar ise yarıdan fazladır.
Eğer: Zenginler müstesnâ evde bulunan kimselere bağış yap, denilecek olsa ve evde bulunanların hepsinin zengin oldukları ortaya çıksa istisnâ sahih olur ve onlara hiçbir şey verilmez.

II. Şart:

Muttasıl (bitişik) muhassıs (tahsis edici)lerden birisi de *şarttır*; *Şart;* sözlükte alâmet demektir. Burada şarttan kasıt: Bir şeyin var olması ya da yok olmasını bir başka şeye, şart edatı olarak kullanılan "in: şâyet, eğer, se, sa" yahutta benzeri diğer edatlardan birisi ile bağlamaktır.
Şart ister öne alınsın, ister sonra gelsin, hiç farketmeksizin tahsis edicidir.
Öne alınan şarta örnek yüce Allah'ın müşrikler hakkındaki şu buyruğudur:
"Eğer tevbe edip, namaz kılar ve zekat verirlerse yollarını serbest bırakın." (et-Tevbe, 9/5)
Sonradan gelen şarta örnek de yüce Allah'ın şu buyruğudur:
"Sahip olduğunuz köle ve cariyeler arasından sizden mükâtebe isteyenlerle, mükâtebe yapınız. Eğer onlarda bir hayır görürseniz." (en-Nur, 24/33)

III. Sıfat:

Umumun bazı birimlerinin sıfat, bedel ya da hal gibi bir özellik ile tahsis edildiği anlamını hissettiren bir ifadedir.
Yüce Allah'ın şu buyruğu sıfat ile tahsise örnektir:
"...Sahip olduğunuz mü'min cariyelerinizden alsın." (en-Nisa, 4/25)
Yüce Allah'ın şu buyruğu bedel ile tahsise bir misaldir:
"O evi haccetmek Allah'ın insanlar üzerindeki -ona yol bulabilenler için- bir hakkıdır." (Âl-i İmran, 3/97)
Yüce Allah'ın şu buyruğu da hal ile tahsise örnektir:
"Kim de bir mü'mini kasti olarak öldürürse cezası orada ebediyyen kalmak üzere cehennemdir." (en-Nisa, 4/93)

Ayrı (Munfasıl) Muhassıs (Tahsis Edici):

Ayrı muhassıs başlı başına ve bağımsız olarak gelen muhassıstır. Bunlar da üç şeydir. His, akıl ve şeriat.
His ile tahsisin misali yüce Allah'ın Âd kavmini helâk eden rüzgar hakkındaki şu buyruğudur:
"Rabbinin emri ile herşeyi helâk eder." (el-Ahkaf, 46/25)
Duyan hisseden bir kimse, bu rüzgarın göğü ve yeri darmadağın etmediğini hisseder.
Akıl ile tahsise misal, yüce Allah'ın şu buyruğudur:
"Herşeyi yaratan Allah'tır." (er-Ra'd, 13/16; ez-Zümer, 49/62)
Akıl ise yüce Allah'ın zatının yaratılmış olmadığını delilleriyle ortaya koymuş bulunmaktadır.
Bazı ilim adamları, his (duyu organlarıyla) ve akıl ile tahsis edilenlerin, aslında tahsis edilen umum kabilinden olmadığını, bunun ancak husus kastedilen umumî nass kabilinden olduğunu kabul etmişlerdir. Çünkü tahsis edilen konuşan tarafından da, muhatab tarafından da ta

başından beri anlatımda kastedilen değildir. Kendisi ile hususun kastedildiği âmmın gerçek mahiyeti de budur.

Şeriat ile tahsise gelince, Kitab ve sünnetin herbiri şey kendileri gibi olan nasslar ile, icma ve kıyas ile tahsis edilirler.

Kitabın, kitab ile tahsisine yüce Allah'ın şu buyrukları örnektir: *"Boşanan kadınlar kendiliklerinden üç kur, (hayız veya temizlenme) müddeti beklerler."* (el-Bakara, 2/228) buyruğu; yüce Allah'ın: *"Ey iman edenler! Mü'min kadınları nikâhlayıp, sonra kendilerine dokunmadan onları boşarsanız sizin için onlar aleyhine sayacağınız bir iddet olmaz."* (el-Ahzâb, 33/49) buyruğu ile tahsis edilmiştir.

Kitabın sünnet ile tahsis edilmesine örnek, miras ile ilgili âyetlerdir. Meselâ, yüce Allah'ın: *"Çocuklarınız hakkında Allah size şöyle emrediyor: Erkeğe iki dişinin payı kadar (veriniz)."* (en-Nisa, 4/11) vb. âyetler Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'in: "Müslüman kâfire, kâfir de müslümana mirasçı olmaz."[15[15]] buyruğu ile tahsis edilmiştir.

Kitabın icma ile tahsis edilmesine örnek: Yüce Allah'ın: *"Muhsan hanımlara iftira edenler sonradan dört şahit getiremeyenlere seksener (değnek) vurun."* (en-Nur, 24/4) buyruğu, icma ile tahsis edilerek, iftirada bulunan kölenin kırk değnek ile cezalandırılacağı hükmü kabul edilmiştir.

Usûl alimlerinin pekçoğu böylece örneklendirmiştir. Ancak bu örneklendirme tartışılabilir. Çünkü bu hususta görüş ayrılığı sabittir. Buna uygun sağlıklı bir örnek bulamadım.

Kitabın kıyas ile tahsis edilmesine örnek: Yüce Allah'ın: *"Zina eden dişi ile zinâ eden erkeğin herbirine yüzer değnek vurun."* (en-Nur, 24/2) buyruğu, zina eden köle; -meşhur görüşe göre- zina eden cariyenin cezasının yarı yarıya uygulanmasına ve sadece elli değnek ile yetinilmesine kıyas ile tahsis edilmiştir.

Sünnetin kitab ile tahsis edilmesine örnek: Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* şöyle buyurmuştur:

"Ben insanlarla Allah'tan başka hiçbir ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Rasûlü olduğuna şehâdet edinceye kadar savaşmakla emrolundum."[16[16]] Bu buyruk, yüce Allah'ın: *"Kendilerine kitab verilmiş olanlardan Allah'a ve âhiret gününe iman etmeyen, Allah'ın ve Rasûlünün haram kıldığını haram saymayan ve hak dinini din olarak kabul etmeyenlerle kendi elleriyle küçülmüş olarak cizye verinceye kadar savaşınız."* (et-Tevbe, 9/29) buyruğu ile tahsis edilmiştir.

Sünnetin sünnet ile tahsis edilmesine örnek: Nebi *Sallallahu aleyhi vesellem*'in: *"Semâdan (yağan yağmur ile) sulanan (arazi mahsulleri)nde onda bir vardır."*[17[17]] buyruğu, *"beş veskten aşağı miktardaki mahsullerde sadaka (zekât) yoktur."*[18[18]] buyruğu ile tahsis edilmiştir.

Sünnetin kıyas ile tahsisine örnek: Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'in: *"Evlenmemiş erkek, bakire ile zina ederse yüz sopa vurulur ve bir yıl sürgüne gönderilir."*[19[19]] buyruğu, meşhur olan görüşe göre, erkek kölenin cezası cezanın yarıya indirilmesi hususunda cariyeye kıyas ile, sadece elli değnek ile cezalandırılacağı kabul edilerek tahsis edilmiştir.

[15[15]] Buhârî, 4283, 6764; Muslim, 1614
[16[16]] Buhârî, 1399, 6924, 7284-7285, 25; Muslim, 20, 22
[17[17]] Buhârî, 1483 İbn Ömer'den
[18[18]] Buhârî, 1405, 1447; Muslim, 979 Ebu Said el-Hudri'den
[19[19]] Muslim, 1690 Ubâde b. es-Samit *Radıyallahu anh*'dan

Mutlak Ve Mukayyed

Mutlakın Tanımı

Mutlak sözlükte; kayıtlı olmayan demektir.
Terim olarak; herhangi bir kayıt olmadan hakikate delâlet edendir. Yüce Allah'ın: *"...Birbirleri ile temas etmezden evvel bir köle azad etmelidirler."* (el-Mücadele, 58/3)
"*Hakikate delâlet eden*" ifadesi âmmı kapsam dışına çıkarmaktadır. Çünkü âmm, sadece mutlak olarak hakikate değil, umuma delâlet eder.
"*Bir kayıt olmadan*" ifademiz ile de mukayyed dışarda kalmaktadır.

Mukayyedin Tanımı

Sözlükte mukayyed; deve vb. kendilerine kayıt (bukağı) vurulan demektir.
Terim olarak: Hakikate, kayıtlı olarak delâlet eden demektir. Yüce Allah'ın: *"O zaman mü'min bir köle âzâd etmelidir."* (en-Nisâ, 4/92) buyruğu gibi.
"*Kayıtlı*" ifadesi ile mutlak kapsam dışında kalmaktadır.

Mutlak ile Amel

Kayıtlı olduğuna dair bir delil bulunmadıkça, mutlak ile mutlaklık hali üzere amel etmek icab eder. Çünkü Kitab ve sünnetin nasslarının delâletleri gereğince amel etmek vâcibtir ve bu, aksine delil ortaya konulmadıkça böyledir.
Mutlak bir nass ile mukayyed bir nass vârid olduğu takdirde eğer hüküm bir ise, mutlakın o mukayyed nass ile kayıtlandırılması icap eder. Aksi takdirde (yani hükümleri bir değil ise) herbir nass ile vârid olduğu şekilde kayıtlı ya da mutlak olarak amel edilir.
Her ikisinde hükmün bir olduğu nasslara misal: Yüce Allah'ın zihâr keffâreti ile ilgili olarak: *"...Birbirleri ile temas etmezden evvel bir köle âzâd etmelidirler."* (el-Mücâdele, 58/3) Buyruğu ile yüce Allah'ın katil keffareti ile ilgili olarak: *"Mü'min bir köle azad etmesi... gerekir."* (en-Nisa, 4/92) buyruğudur. Hüküm birdir, o da köle âzâd etmektir. Dolayısıyla zihar keffaretinde mutlak olarak gelen hüküm, öldürme keffaretindeki mukayyed hüküm ile kayıtlanmalıdır. Buna bağlı olarak, her ikisinde de kölenin mü'min olma şartı aranır.
Hükmün bir olmadığı hallere örnek: Yüce Allah: *"Hırsızlık eden erkekle, hırsızlık eden kadının... ellerini kesin."* (el-Mâide, 5/38) diye buyurmaktadır. Abdest hakkındaki âyet-i kerime'de de yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın."* (el-Mâide, 5/6) Görüldüğü gibi hüküm farklıdır. Birincisinde elin kesilmesi, ikincisinde yıkanması hükmü sözkonusudur. Dolayısıyla birinci âyet-i kerime ikincisi ile kayıtlandırılamaz. Aksine mutlak hali üzere kalır ve kesme işi elin bileğinden yapılır, yıkamak ise dirseklere kadar yapılır.

Mücmel Ve Mübeyyen

Mücmelin Tanımı

Mücmel, sözlükte üstü kapalı ve toplanmış, biraraya getirilmiş demektir.
Terim olarak: Ya tayini, yahut sıfatının açıklanması ya da miktarı hususunda maksadının anlaşılması başkasına bağlı olandır. Tayini hususunda başkasına ihtiyacı bulunana örnek yüce Allah'ın şu buyruğudur:
"Boşanan kadınlar kendiliklerinden üç kur, (hayız veya temizlenme) müddeti beklerler." (el-Bakara, 2/228)
Buradaki "kur" lafzı hayız ve temizlik arasında müşterek olarak kullanılan bir lafızdır. Dolayısıyla bunlardan birisinin tayin edilebilmesi için delile ihtiyaç vardır.
Niteliğinin açıklanması hususunda başkasına ihtiyaç duyana örnek yüce Allah'ın şu buyruğudur:
"Namazı ikâme ediniz." (el-Bakara, 2/43 ve birçok yer)
Şüphesiz namazın nasıl ikâme edileceği (bu buyruktan) bilinmemektedir, bir açıklamaya ihtiyacı vardır.
Miktarının açıklanması hususunda başkasına ihtiyacı olan nasslara örnek; yüce Allah'ın şu buyruğudur:
"Zekâtı veriniz." (el-Bakara, 2/43 ve birçok yer)
Farz olan zekâtın miktarı (bu buyrukta) meçhuldür (bilinmemektedir). Bir açıklamaya ihtiyacı vardır.

Mübeyyenin Tanımı

Mübeyyen; sözlükte açıkça ortaya konulmuş, açıklanmış demektir.
Terim olarak ya vad'ın (lafzın) esası itibariyle yahutta beyan yapıldıktan sonra maksadı anlaşılabilendir.
Maksadı lafzın asıl kullanımından anlaşılanlara misal; sema, arz, dağ, adalet, zulüm, sıdk gibi lafızlardır. Bu ve benzeri kelimeler kullanım asılları itibariyle ne anlama geldiği anlaşılmakta ve anlamlarının açıklanması için başka bir şeye ihtiyaçları bulunmamaktadır.
Gerekli beyan yapıldıktan sonra maksadı anlaşılanlara örnek olarak yüce Allah'ın şu buyrukları gösterilebilir:
"Namazı ikâme ediniz, zekâtı veriniz." (el-Bakara, 2/43 ve birçok yer)
Burada ikame" ile "vermek" lafızlarının herbirisi mücmeldir. Fakat şeriat koyucu bunları gerektiği gibi açıklamış bulunmaktadır. Böylelikle açıklama yapıldıktan sonra bu iki lafız da mübeyyen lafız haline gelmiş olmaktadır.

Mücmel ile Amel Etmek

Mücmelin açıklanması gerçekleştiği takdirde, mükellefin gereğince amel etmeyi kararlaştırması gerekir.
Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* ümmetine getirdiği şeriatin tamamını asıllarını da, fer'lerini de açıklamış bulunmaktadır. Öyle ki, ümmeti gecesi de gündüzü gibi olan apaydınlık ve tertemiz bir şeriate sahip bırakarak ayrılmıştır. Hiçbir zaman ihtiyaç duyulacağı vakit gerekli açıklamayı yapmak üzere açıklamadık bir şey bırakmamıştır.

Nebi *Sallallahu aleyhi vesellem*'in beyanı ya söz, ya fiil, ya hem söz hem fiil ile gerçekleşmiştir.
Söz ile beyânına örnek: Zekâtın nisabları ve miktarları hakkında verdiği haberlerdir. Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'in: *"Sema ile (yağmur ile) sulanan mahsullerde onda bir vardır."*[20[20]] buyruğu gibi. Bu buyruk ile yüce Allah'ın: *"Zekâtı veriniz."* (el-Bakara, 2/43 ve başka birçok yer) buyruğundaki mücmel ifadeyi beyan etmektedir.
Fiilen beyanına örnek: Yüce Allah'ın: *"O evi haccetmek Allah'ın insanlar üzerindeki bir hakkıdır." (*Âl-i İmran, 3/97) buyruğundaki mücmel ifadeyi açıklamak üzere ümmetin önünde hac menasikini fiilî olarak yerine getirmesidir.
Aynı şekilde Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'in güneş tutulması dolayısıyla söylediği: *"Bu kabilden bir şey gördüğünüz vakit namaz kılınız."*[21[21]] buyruğundaki mücmel ifadede küsûf namazını kılması suretiyle bu namazın sıfatını (ne şekilde kılınacağını) beyan etmiş olmaktadır.
Hem sözlü, hem fiilî beyanına örnek; Peygamber efendimizin namazın nasıl kılınacağını açıklamasıdır. O bu açıklamayı namazını doğru dürüst kılamayan zat ile ilgili hadiste olduğu gibi sözlü yapmıştır. Çünkü orada: *"Namaz kılmak üzere kalktığında iyice abdest al, sonra kıbleye yönel, sonra tekbir getir..."*[22[22]] diye buyurmuştur.
Yine fiili olarak da namazın nasıl kılınacağını beyan etmiştir. Sehl b. Sa'd es-Saidi *Radıyallahu anh*'ın rivayet ettiği şu hadiste olduğu gibi: "Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* minber üzerinde ayakta durdu ve tekbir getirdi, insanlar da onun arkasında -o minber üzerinde olduğu halde- tekbir getirdiler..." Bu hadiste şu ifadeler de yer almaktadır: Sonra insanlara döndü ve şöyle dedi:
"Benim böyle yapmamın sebebi bana uymanız ve benim namaz kılma şeklimi öğrenmeniz içindir."[23[23]]

Zâhir Ve Müevvel

Zâhirin Tanımı

Zâhir sözlükte açık seçik demektir.
Terim olarak: Başka bir ihtimal bulunmakla birlikte ağırlıklı olarak bir manaya bizatihî delâlet edendir. Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'in: *"Deve etinden dolayı abdest alınız."*[24[24]] buyruğu buna örnektir. Zahiren abdest ile kastedilen şer'î niteliklerine uygun olarak dört azayı yıkamaktır. Temizlik anlamındaki vudû' değildir.
"*Bizatihî bir manaya delâlet eder*" lafızları ile mücmel kapsam dışına çıkmaktadır. Çünkü mücmel bizatihî belli bir manaya delâlet etmez.
"Tercih edilen" lafzı ile de müevvel lafız kapsam dışında kalmaktadır. Çünkü müevvel lafız karine bulunmayacak olsa tercih edilmeyen bir manaya delâlet eder.
"*Başka bir ihtimal bulunmakla birlikte*" sözleri ile de sarih nass kapsamın dışına çıkmaktadır. Çünkü sarih nass, ancak bir tek anlama gelme ihtimali olandır.

20[20] Buhârî, 1483 İbn Ömer'den
21[21] Buhârî, 1044, 1046, 1212; Muslim, 901 mü'minlerin annesi Aişe *(Radıyallahu anhâ)*'dan
22[22] Buhârî, 757, 793, 6251, 6667; Muslim, 397 Ebu Hureyre'den
23[23] Buhârî, 917; Muslim, 544
24[24] Muslim, 360 Cabir b. Semura'dan

Zâhir ile Amel

Zâhiri zâhirinden uzaklaştıracak bir delil bulunması hali müstesnâ, zâhirle amel etmek vâcibtir. Çünkü selef-i salihin izlediği yol budur. Ayrıca böylesi daha ihtiyatlı ve sorumluluktan daha bir kurtarıcı, teabbud ve emre bağlılığı daha güçlü bir şekilde ortaya koyar.

Müevvelin Tanımı

Müevvel, sözlükte dönmek demek olan "el-evl"den gelmektedir.
Terim olarak, lafzı başkası kendisine tercih olunan manaya hamledilen demektir.
"*Başkası kendisine tercih olunan"* sözleri ile nass ve zâhir kapsamın dışına çıkmaktadır.
Nassın kapsamın dışına çıkma sebebi onun sadece bir anlama gelme ihtimali bulunduğundandır. Zâhirin kapsam dışında kalmasının sebebi, onun tercih edilen manaya delâlet ettiğinin kabul edilmesidir.
Tevil iki kısımdır: Sahih ve kabul edilen tevil, fâsid ve reddolunan tevil.
1. Sahih tevil: Sahih bir delilin kendisine delâlet ettiği tevildir. Yüce Allah'ın: *"Kasabaya sor."* (Yusuf, 12/82) buyruğunun "kasaba halkına sor" anlamında kabul edilmesidir. Çünkü bizatihî kasabaya soru yöneltmeye imkân yoktur.
2. Fâsid Tevil: Hakkında sahih bir delil bulunmayan tevildir. Muattila mezhebi mensublarının yüce Allah'ın: *"Rahman Arş'a istivâ etti/kuruldu." (Tâhâ, 20/5)* buyruğunu "istilâ etti" anlamında yorumlaması gibi. Doğrusu ise bunun anlamı herhangi bir keyfiyetlendirme ve temsil sözkonusu olmaksızın, yukarda oluş ve karar kılış anlamında olduğudur.

Nesh

Neshin Tanımı

Nesh; sözlükte izâle etmek, nakletmek, aktarmak demektir.
Terim olarak, şer'î bir delilin hükmünü yahut lafzını Kitab ve sünnetten bir delil ile kaldırmak demektir.
"*Hükmü kaldırmak*" sözü ile kastettiğimiz hükmün meselâ vâcib iken mübah olarak yahut mübah iken haram olarak değiştirilmesidir.
Böylelikle bir şartın bulunmaması yahut bir maniin varlığı sebebiyle hükmün geri kalması hali kapsam dışında kalmaktadır. Meselâ; nisabın eksilmesi dolayısıyla zekâtın vücubunun kalkması yahutta hayız (ay hali) dolayısıyla namazın vücubunun kalkması buna örnektir. Bunlara "nesh" adı verilmez.
"*Yahut lafzını"* ifadesi ile kastettiğimiz şer'î delilin lafzıdır. Çünkü nesh ileride göreceğimiz gibi ya lafzı dışarda tutarak sadece hüküm hakkında sözkonusudur ya aksi sözkonusudur yahutta her ikisi için de sözkonusudur.
"*Kitab ve sünnetten bir delil ile*" sözlerimizle de bunların dışında kalan icmâ ve kıyâs gibi deliller dışarda kalmaktadır. Çünkü bunlarla nesh olmaz.
Nesh aklen câiz, şer'an de vâkî olmuştur.
Neshin aklen câiz oluşu şundan dolayıdır: Emir Allah'ın elindedir, hüküm koymak yalnız O'nun hakkıdır. Çünkü malik olan rab O'dur. O kulları için hikmet ve rahmetinin gerektirdiğini şeriat olarak bildirmek hakkına sahiptir. Bir şeye malik olan bir zatın, mülkü

altında bulunan kimseye dilediği emri vermesini akıl aykırı bir iş olarak görür mü? Diğer taraftan yüce Allah'ın hikmeti ve kullarına rahmetinin gereği onlara din ve dünyalarının maslahatlarını ayakta tutacağını bildiği hükümleri teşrî' buyurmasıdır. Bir hüküm, bir zaman veya bir halde kullar için daha uygun olabildiği gibi, bir başka zaman ya da halde başka hüküm daha uygun olabilir. Yüce Allah ise herşeyi bilen, hikmeti sonsuz olandır.
Şer'ân vaki olduğunun delilleri ise çoktur. Bazılarını kaydedelim:
1. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:
"Biz bir âyeti nesheder veya unutursak ya ondan hayırlısını, ya onun benzerini getiririz." (el-Bakara, 2/106)
2. *"Şimdi Allah... sizden (o ağır yükü) hafifletti."* (el-Enfâl, 8/66);
"Artık onlara yaklaşın ve Allah'ın size takdir ettiğini isteyin." (el-Bakara, 2/187)
Bu nass, bundan önceki hükmün değiştirilmesi hakkındadır.
3. Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* şöyle buyurmuştur:
"Size kabirleri ziyaret etmeyi yasaklamıştım. Artık onları ziyaret edebilirsiniz."[25[25]]
İşte bu, kabir ziyaretinin yasaklanmasının neshedilmesi hakkında bir nasstır.

Neshin Sözkonusu Olmadığı Yerler

1. Haberlerde nesh olmaz. Çünkü neshin sözkonusu olduğu yer hükümdür. Ayrıca iki haberden birisinin neshedilmesi, diğerinin yalan olmasını gerektirir. Yalan ise Allah ve Rasûlünün verdiği haberlerde mümkün değildir.
Ancak hüküm haber şeklinde gelmiş ise neshedilmesi imkânsız olmaz. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi:
"Sizden sabırlı yirmi kişi, ikiyüz (kâfir)e galip gelirler." (el-Enfâl, 8/65)
Bu, emir manasında bir haberdir. Bundan dolayı, bundan sonraki âyet-i kerimede neshedildiğini görüyoruz. Bu da yüce Allah'ın şu buyruğudur:
"Şimdi Allah zaafınız olduğunu bildiğinden sizden (o ağır yükü) hafifletti. O halde eğer sizden sabırlı yüz kişi olursa, ikiyüz kişiyi yenerler." (el-Enfâl, 8/66)
2. Tevhid, imanın esasları, ibadetlerin esasları, doğruluk, iffet, cömertlik, kahramanlık ve buna benzer ahlâkın yüksek değerleri gibi her zaman ve mekanda maslahat olan hükümlerin emrinin neshedilmesine imkân yoktur. Aynı şekilde şirk, küfür, yalan, hayasızlık, cimrilik, korkaklık ve buna benzer kötü ahlâk kabilinden her zaman ve mekânda çirkin olan hususların yasaklanma hükmünün de neshedilmesine imkân yoktur. Çünkü bütün şeriatler kulların maslahatları ve onlara gelecek olan mefsedetleri (kötülükleri) bertaraf etmek içindir.

Neshin Şartları

Neshin mümkün olduğu hususlarda neshte birtakım şartlar aranır. Bazıları şunlardır:
1. İki delilin birarada bulunmasının imkânsız olması. Şâyet iki delilin bir arada bulunması mümkün olursa, herbirisiyle ayrı ayrı amel etmek mümkün olduğundan ötürü nesh sözkonusu olmaz.
2. Nâsih olan delilin sonradan geldiğinin bilinmesi. Bu da ya nass ile bilinir ya sahabinin haberiyle ya da tarih ile bilinir.
Neshedicinin sonradan geldiğinin nass ile bilinmesine örnek, Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'in şu buyruğudur:
"Ben, kadınlarla mut'a yapmak üzere size izin vermiştim. Şüphesiz Allah bunu kıyamet gününe kadar haram kılmış bulunmaktadır."[26[26]]

[25[25]] Muslim, 977

Sahabînin verdiği haber ile bilinene örnek: Âişe *Radıyallahu anhâ*'nın şu sözüdür: "Kur'ân'dan indirilen buyruklar arasında şunlar da vardır: Bilinen on defa süt emmek haram kılar. Sonra bunlar bilinen beş defa süt emmek ile neshedildiler."27[27]
Tarih ile bilinene örnek, yüce Allah'ın şu buyruğudur: *"Şimdi Allah... sizden (o ağır yükü) hafifletti."* (el-Enfâl, 8/66) âyetinde yer alan "*şimdi"* lafzı bu hükmün sonradan indiğinin delilidir. Aynı şekilde Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'in hicretten önce bir hüküm verdiği sözkonusu edildikten sonra, daha sonra buna muhalif olarak hüküm verdiği belirtilirse ikincisi nâsih (neshedici)dir.
3. Nâsihin sabit olması. Cumhûr nâsihin mensûhdan daha kuvvetli olmasını şart koşmuştur. Onlara göre mütevatir bir haber, âhâd haberle nesh olmaz. İsterse sabit olsun. Ancak tercih edilen neshedicinin daha kuvvetli olmasının şart olmadığıdır. Çünkü neshin konusu hükümdür. Hükmün sabit olması için de tevâtür şart değildir.

Neshin Kısımları

Nesih, nesholunan nass itibariyle üç kısma ayrılır:
I. Hükmü nesholup, lafzı kalan nasslar. Bu Kur'ân-ı Kerim'de çoktur.
Buna örnek; düşmana karşı sabır ve sebat göstermeye dair iki âyet-i kerimedir. Bunlar yüce Allah'ın: *"Sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa ikiyüz (kâfir)e galip gelirler."* (el-Enfâl, 8/65) âyetinin hükmü yüce Allah şu buyruğu ile neshedilmiştir:
"Şimdi Allah zaafınız olduğunu bildiğinden sizden (o ağır yükü) hafifletti. O halde eğer sizden sabırlı yüz kişi olursa, ikiyüz kişiyi yenerler. Eğer sizden bin kişi olursa, Allah'ın izniyle ikibine galip gelirler. Allah sabredenlerle beraberdir." (el-Enfâl, 8/66)
Lafız kalarak, hükmün nesholmasının hikmeti ise, tilâvet dolayısıyla sevabın kalması ve ümmete neshin hikmetinin hatırlatılmasıdır.
II. Lafzı nesholmakla birlikte hükmü kalan nasslar: Recm âyeti gibi. Buhârî ve Muslim'de28[28] sabit olduğuna göre İbn Abbas *Radıyallahu anh*, Ömer b. el-Hattab *Radıyallahu anh*'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Allah'ın indirdiği buyruklar arasında recm âyeti de vardı. Biz bu âyeti okuduk. Onu akledip, kavradık ve belledik. Rasûlullah *Sallallahu aleyhi vesellem* recmettiği gibi ondan sonra biz de recmettik. Aradan uzun zaman geçerse, korkarım birisi kalkıp: Allah'a yemin ederim biz Allah'ın Kitabında recm diye bir şey bulmuyoruz, diyecek. O zaman Allah'ın indirmiş olduğu bir farzı terketmekle sapıtırlar. Şüphesiz recm, zina eden muhsan erkek ve kadınlara -delil ortaya konulması yahut hamileliğin görülmesi ya da itirafta bulunulması şartıyla- Allah'ın Kitabındaki bir haktır."
Hüküm sabit kalarak lafzın neshedilmesinin hikmeti ise, Kur'ân'da lafzını bulamadıkları hususlarla amel etmekte ümmetin denenmesi ve yüce Allah'ın indirdiklerine imanlarının tahkik edilmesidir. Tevrat'taki recm nassını gizlemeye çalışan yahudilerin halinin tam aksi olarak bunun tesbit edilmesidir.
III. Hükmün de, lafzın da neshedilmesi. Az önce kaydedilen Âişe *Radıyallahu anhâ*'nın rivayet ettiği hadiste sözü edilen on defa süt emmenin neshedilmesi gibi.
Nesih, neshedici (nasih) itibariyle dört kısma ayrılır:
I. Kur'ân'ın Kur'ân ile neshedilmesi. Düşmana karşı gösterilmesi gereken sabra dair iki âyet buna örnektir.
II. Kur'ân'ın sünnet ile neshedilmesi: Buna dair sağlıklı bir örnek tesbit edemedim.
III. Sünnetin Kur'ân ile neshedilmesi. Sünnet ile sabit bulunan Beytu'l-Makdis'e yönelerek namaz kılmanın yüce Allah'ın şu buyruğu ile sabit olan Kâbe'ye yönelmek ile neshedilmesi buna örnektir:

26[26] Muslim, 1406
27[27] Muslim, 1452
28[28] Buhârî, 6829; Muslim, 1691

"Artık yüzünü mescid-i haram'a doğru çevir. Siz de nerede bulunursanız, yüzlerinizi o yöne çeviriniz." (el-Bakara, 2/144)
IV. Sünnetin sünnet ile neshedilmesi. Bunun örneği de Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* efendimizin şu buyruğudur: "Ben sizlere kablarda nebîz yapmanızı yasaklamış idim. İstediğiniz kablarda içebilirsiniz; fakat sarhoşluk veren bir şey içmeyiniz."[29][29]

Neshin Hikmeti

Neshin çeşitli hikmetleri vardır. Bazıları şunlardır:
1. Kulların din ve dünyalarında kendileri için daha faydalı olanı teşrî etmek (onlar için şeriat yapmak) suretiyle kulların maslahatlarına riâyet etmek.
2. Kemal mertebesine ulaşıncaya kadar teşrî'de tekâmül.
3. Mükelleflerin bir hükümden, bir diğer hükme geçişi kabul etmeye ne kadar hazırlıklı ve buna ne kadar razı olduklarının denenmesi.
4. Nesih sonucu hüküm hafifletilirse mükelleflerin şükür görevini yerine getirmelerinin, nesih sonucu daha ağır hüküm gelirse, sabır vazifesini yerine getirmelerinin sınanması.

Haberler

Haberin Tanımı

Haber; sözlükte nebe' (bildirilen şey) demektir.
Burada kastedilen; Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'e izafe edilen söz, fiil, takrîr ya da vasıftır.
Söze dair hükümlerin bir çoğu ile ilgili açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.
Fiile dair açıklamalara gelince, Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'in fiilleri birkaç çeşittir:
1. Tabiat ve yaratılış gereği yaptığı işler. Yemek, içmek, uyku gibi. Bunların bizatihî hükümleri yoktur; fakat bir sebep dolayısıyla bunlar emredilmiş ya da yasaklanmış olabilirler ve bunların belli bir nitelikte olması da istenebilir. Sağ el ile yemek gibi; yahutta belli nitelikleri yasaklanmış da olabilir, sol elle yemek gibi.
2. Âdet gereği yaptığı işler. Elbiselerin niteliği gibi. Bu bizatihî mübahtır. Fakat bir sebep dolayısıyla bir şekil emredilmiş yahut yasaklanmış olabilir.
3. Özelliği itibariyle yaptığı işler. Bu ona has olur. Visâl orucu tutmak, kadının kendisini bağışlaması suretiyle nikâhın yapılması gibi. Bir fiilin Peygamber efendimize has olduğuna ancak bir delil ile hüküm edilir. Çünkü aslolan ona uymaktır.
4. Taabbud olarak yaptığı işler. Tebliğ husule gelinceye kadar bu fiil onun için vâcib olur. Çünkü tebliğde bulunmak onun için vâcibtir. Bundan sonra bu fiil hem onun hakkında, hem bizim hakkımızda -görüşlerin en sahih olanına göre- mendub olur. Çünkü onun bir işi taabbuden yapması bu işin meşrûiyetine delildir. Aslolan da bu işin terkedilmesi dolayısıyla cezanın sözkonusu olmamasıdır. O halde böyle bir iş terkedilmesinde ceza sözkonusu olmayan meşrû' bir iş olur. Bu da mendûbun gerçek mahiyetidir.
Buna örnek: Âişe *Radıyallahu anhâ*'ya: Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* evine girdiğinde ilk iş olarak ne yapardı, diye soruldu. O: Misvâk kullanırdı dedi.[30][30] O halde eve girildiğinde misvak kullanmakta sadece bir fiil sözkonusudur, dolayısıyla bu, mendûb olur.

---
[29][29] Muslim, 977
[30][30] Muslim, 253

Bir diğer örnek: Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* abdest esnasında sakalını hilâllerdi (suyun girmesi için kıllarının arasını açardı).31[31]
Sakalın hilallenmesi yüzün yıkanmasına dahil değildir ki, bu mücmel bir nassın beyanı olarak değerlendirilebilsin. Bu mücerred bir fiildir. Bundan dolayı mendub olur.
5. Kitabın yahut sünnetin nassları arasında yer alan bir mücmeli açıklamak üzere yaptığı işler. Böyle bir iş beyan tahakkuk edinceye kadar onun için vâcibtir. Çünkü tebliğ onun için vâcib bir görevdir. Bundan sonra da hem onun hakkında, hem bizim hakkımızda o fiilin hükmü beyan edilen nassın hükmü gibi olur. Eğer vâcib ise o fiil de vâcib olur, eğer mendub ise o fiil de mendub olur.
Vâcibe örnek: Nebi *Sallallahu aleyhi vesellem*'in yüce Allah'ın: *"Namazı dosdoğru kılınız!"* (el-Bakara, 2/43) mücmel buyruğunu açıklamak üzere yapmış olduğu namazın vâcib fiilleridir.
Menduba örnek: Nebi *Sallallahu aleyhi vesellem*'in yüce Allah'ın: *"Siz de İbrahim'in makamından bir namazgâh edinin."* (el-Bakara, 2/125) buyruğunu beyan etmek üzere tavafı bitirdikten sonra Makam-ı İbrahim'in arkasında iki rekat namaz kılmasıdır.32[32] O tavaftan sonra Makam-ı İbrahim'e bu âyet-i kerime'yi okuyarak yaklaştı ve bu namazı kıldı. Makam-ı İbrahim'in arkasında iki rekat namaz da sünnettir.
Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'in bir şeyi takrîr etmesi (itiraz etmeyip, reddetmemesi) ister bir söz, ister bir fiil olsun, onun ikrar ettiği şekil üzere caiz oluşunun delilidir.
Onun ikrar ettiği söze; Allah nerededir diye sorduğu cariyenin, (Allah) göktedir demesini takrîr ile karşılaması33[33] örnektir.
Bir fiili takrir etmesine örnek: Gönderdiği askerî bir birliğin (seriyye'nin) komutanının arkadaşlarına (Kur'ân) okurken kıraatini: Kulhuvallahu ehad (İhlâs) suresini okuyarak bitirmesini ikrar ile karşılamasıdır. Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*:
"Ona niçin böyle yaptığını sorunuz" diye buyurdu. Onlar da sordular, kumandan:
"Çünku bu sûre rahman olan Allah'ın sıfatını zikretmekte ve ben de bu sureyi okumayı sevmekteyim", demişti. Bunun üzerine Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* de:
"Yüce Allah'ın onu sevdiğini ona bildiriniz." diye buyurmuştu.34[34]
Bir başka örnek: Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* kalblerini İslâm'a ısındırmak için mescidde Habeşlilerin oyun oynamalarına karşı çıkmamış (ikrar etmiş)dı.35[35]
Onun döneminde meydana gelip de kendisinin bilmediği hususlar ise ona nisbet edilemez. Fakat yüce Allah'ın böyle bir şeyi takrir edişine bir hüccettir. Bundan dolayı ashab-ı kiram yüce Allah'ın bu husustaki uygulamalarını ikrar etmesini azlin caiz oluşuna delil göstermişlerdir. Câbir *Radıyallahu anh* dedi ki: "Biz Kur'ân iniyorken azl yapıyorduk." Hadisi Buhârî ve Müslim rivayet etmiştir. Müslim fazladan şunu da kaydeder: Süfyan dedi ki: "Eğer bu yasaklanan bir şey olsaydı, Kur'ân bize bu işi yasaklardı."36[36]
Yüce Allah'ın ikrarının delil oluşunun delili de şudur: Münafıkların gizli saklı yaptıkları kötü işleri yüce Allah açıklıyor ve onların bu davranışlarını reddediyordu. Bu, yüce Allah'ın ses çıkarmadığı işlerin caiz oluşuna delildi.

Haberin, İzafe Edildiği Kimse İtibariyle Kısımları

Haber izafe edildiği kimse itibariyle üç kısma ayrılır: Merfû', mevkûf ve maktû'.
1. Merfû', Hakikaten ya da hükmen Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'e izafe edilen haberdir.

31[31] Tirmizî, 32; İbn Mâce, 420 ve başkaları Osman *Radıyallahu anh*'dan; Ebu Dâvûd, 56'da buna yakın Enes'den bir rivayet zikretmektedir.
32[32] Muslim, 1218 Cabir *Radıyallahu anh*'dan
33[33] Muslim, 537
34[34] Buhârî, 7375; Muslim, 813
35[35] Buhârî, 454; Muslim, 892
36[36] Buhârî, 5208; Muslim, 1440

Hakikaten merfû': Peygamber *(Sallallahu aleyhi vesellem*'in sözü, fiili ve takriridir.
Hükmen merfû': Onun sünnetine, ahdine ya da buna benzer doğrudan doğruya onunla ilgisine delâlet etmeyen bir hususa izafe edilen haberdir. Ashabdan bir kimsenin: Bize emrolundu, bize yasak kılındı ve buna benzer sözleri bu kabildendir. İbn Abbas *Radıyallahu anh*'ın şu sözünde olduğu gibi: "İnsanlara (hacdan) son dönüşlerinin Beyt'i tavaf etmek olması emrolundu. Ancak ay hali olandan bu yük hafifletildi."[37[37]] Um Atiyye'nin: "Bize cenazelerin arkasından gitmek yasaklandı; fakat kesin bir ifadeyle bizden bu istenmedi."[38[38]]
2. Mevkûf: Sahabeye izafe edilmekle birlikte hakkında ref' hükmü sabit olmayan haberlerdir.
Bu, tercih edilen görüşe göre bir hüccettir. Ancak bir nassa yahut bir başka sahabinin sözüne muhalefet etme hali müstesnâdır. Eğer bir nassa muhalefet ederse, nass kabul edilir. Şâyet bir başka sahabinin görüşüne muhalefet ederse tercih edilen kabul edilir.
Sahabe; Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* ile mü'min olarak birarada bulunan ve bu hal üzere ölen kimseye denilir.
3. Maktû': Tabiinden olan ya da ondan sonraki bir kimseye izafe edilen haberdir.
Tabii; Rasûlullah *Sallallahu aleyhi vesellem*'e iman eden birisi olarak, sahabe ile birlikte olan ve bu hal üzere ölen kimsedir.

Rivâyet Yolları İtibariyle Haberin Kısımları

Rivâyet yolları itibariyle haber mütevâtir ve âhâd olmak üzere iki kısma ayrılır:
1. Mütevâtir: Adeten yalan söylemek üzere anlaşmaları imkânsız olan kalabalık bir topluluğun hissedilen bir şeye isnâd ederek yaptıkları rivayettir.
Buna örnek: Nebi *Sallallahu aleyhi vesellem*'in: *"Her kim kasten benim hakkımda yalan uydurursa, cehennemdeki yerine hazırlansın"* buyruğudur.
2. Âhâd: Mütevâtir dışında kalan haberlerdir. Bu da mertebe itibariyle üç kısma ayrılır: Sahih, hasen ve zayıf
Sahih: Adalet sahibi, zabtı tam ravilerin muttasıl senedle nakledip, şazlıklardan ve yaralayıcı bir illetten uzak bulunan haberlerdir.
Hasen: Adalet sahibi fakat zabtı hafif ravinin muttasıl senedle nakledip, şazlıklardan ve yaralayıcı illetten uzak haberdir.
Şâyet yolları birden çok olursa sahih derecesine ulaşır ve buna "sahih li gayrihî" denilir.
Zayıf: Sahih ve hasenin şartından uzak olan haberdir.
Biri diğerinin eksikliğini telafi edecek şekilde birden çok rivayet yolu bulunursa hasen derecesine ulaşır ve ona "hasen li gayrihî" denilir.
Bütün bu kısımlar huccettir (delildir). Zayıf müstesnâ. O huccet değildir. Fakat şahid ve benzer maksadlarla zikredilmesinde bir sakınca yoktur.

Edâ Sigâları

Hadis için tahammül ve edâ sözkonusudur.
Tahammül: Hadisi başkasından almaktır.
Edâ: Hadisi başkasına bildirmektir.
Edanın bir takım sigâları vardır. Bunların bazıları:
1. Haddesenî: Hocası tarafından kendisine hadis okunan kimse kullanır.
2. Ahbaranî: Hocanın kendisine okuduğu yahutta kendisinin hocaya okuduğu kimseler tarafından kullanılır.

[37[37]] Buhârî, 1755; Muslim, 1328
[38[38]] Buhârî, 1278; Muslim, 938

3. Ahbaranî icâzeten (icâzet yoluyla bana haber verdi) yahut: Ecazeni (bana icazet verdi): Kıraat ile değil de icazet yoluyla rivayet eden kimse tarafından kullanılır.
İcâzet: Hocanın rivayetlerinin öğrencisi tarafından kendisinden rivayet edilmesine -kıraat yolu ile olmasa dahi- izin vermesi demektir.
4. An'ane: Bu da hadisin "an" lafzı kullanılarak rivayet edilmesidir.
Bu lafız kullanılarak yapılan rivayetin hükmü, muttasıl olmasıdır. Ancak tedlîs yaptığı bilinen kimseden böyle bir rivâyet bundan müstesnâdır. (Böyle bir kimse) açıkça tahdisi ifade etmediği sürece bunun muttasıl olduğuna hüküm verilmez.
Bunlar bu hususta oldukça özel açıklamalardır. Hadisine, hadisin râvilerinin hadis ıstılâhları ilminde pekçok çeşitleri, türleri vardır. Kısaca zikrettiğimiz bu değinmemiz -yüce Allah'ın izniyle- burada yeterlidir.

İcmâ'

İcmâ'nın Tanımı

İcmâ' sözlükte kesin karar vermek ve ittifak etmek demektir.
Terim olarak; Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'den sonra bu ümmetin müctehidlerinin şer'î bir hüküm üzerinde ittifak etmeleri demektir.
"*İttifak etmeleri*" sözleri ile tek bir kişi dahi olsa bir ayrılığın varlığı kapsam dışında kalmaktadır. Bir kişi dahi muhalefet ederse, icmâ' olmaz.
"*Müçtehidleri*" sözü ile avam ve mukallidler kapsam dışında kalmaktadır. Onların ne muvafakatleri ne de muhalefetleri muteber değildir.
"*Bu ümmetin*" sözü ile de diğer ümmetlerin icmâ'sı kapsam dışında kalmaktadır. Ona itibar edilmez.
"*Peygamber Sallallahu aleyhi vesellem'den sonra*" ifadesi ile müctehidlerin Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'in döneminde ittifak etmeleri kapsam dışında kalmaktadır. Delil olmak itibariyle onların bu ittifakları İcmâ' olarak değerlendirilmez. Çünkü Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'in sözü, fiili ya da takriri demek olan sünnet ile delil zaten hasıl olmuştur. Bundan dolayı bir sahabi: Biz Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'in döneminde şunu yapıyorduk ya da şunu yapıyorlardı, diyecek olsa bu merfû' bir rivayet olur. Yoksa icmâ'nın nakli anlamına gelmez.
"*Şer'î bir hüküm üzerinde*" sözü ile akli ya da adet ile ilgili bir hüküm üzerinde ittifakları kapsam dışında kalmaktadır. Bu gibi hükümlerin burada herhangi bir ilgileri yoktur. Çünkü burada icmâ' şer'î delillerden bir delil olarak sözkonusu edilir.
İcmâ' bazılarını aşağıda kaydettiğimiz deliller dolayısıyla bir huccettir:
1. Yüce Allah:*"Böylece sizi vasat bir ümmet kıldık. Bütün insanlara karşı şahidler olasınız."* (el-Bakara, 2/143) diye buyurmaktadır. "*Bütün insanlara karşı şahidler olasınız"* buyruğu hem onların amellerine karşı, hem de amellerinin hükümlerine karşı şahidliği kapsar. Şehîd (şâhid)in sözü ise makbuldür.
2. Yüce Allah'ın: *"Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz, onu Allah'a ve Rasûlüne götürünüz."* (en-Nisâ, 4/59) buyruğu onların üzerinde ittifak ettikleri şeyin, hak olduğuna delildir.
3. Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*: *"Ümmetim bir sapıklık üzerine birleşmez."*[39[39]] diye buyurmuştur.
4. Ümmetin bir şey üzerinde icmâ' etmesi ya hak yahut bâtıl olur. Şâyet hak ise o bir delildir. Eğer bâtıl ise yüce Allah nezdinde peygamberi döneminden itibaren kıyametin kopacağı

[39[39]] İbn Mâce, 3950 Enes'den

zamana kadar ümmetlerin en değerlisi olan bu ümmet nasıl olur da Allah'ın razı olmayacağı bir bâtıl üzerinde ittifak edebilir? Böyle bir ihtimal muhal (imkânsız) şeylerin en büyüklerindendir.

İcmâ'nın Türleri

İcmâ': Kat'î ve zannî olmak üzere iki türlüdür.
1. Kat'î İcmâ': Ümmet tarafından gerçekleştiği kesin olarak bilinen icmâ'dır. Beş vakit namazın farz olduğu, zinanın haram olduğu üzerinde icmâ' gibi. Bu tür İcmâ'ın sabit olduğunu ve delil teşkil ettiğini kimse inkâr etmemektedir. Eğer kişi böyle bir İcmâ'ı bilmeyen kimselerden değilse, muhalefet etmesi halinde kâfir olur.
2. Zannî İcmâ': Ancak gerekli inceleme ve tesbitlerden sonra bilinebilen icmâ'dır. İlim adamları bunun gerçekleşmesinin imkânı hususunda farklı görüşlere sahiptir. Bu husustaki en tercihe değer görüş Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiye'nin görüşüdür. O el-Akidetu'l-Vâsıtiyye'de şunları söylemektedir: "Sağlıklı bir şekilde tesbit olunabilen icmâ' selef-i salihin üzerinde ittifak ettikleri hususlardır. Çünkü onlardan sonra ihtilâflar çoğalmış ve ümmet (geniş bir alana) yayılmıştır."
Şunu belirtelim ki, ümmetin sahih, sarîh ve nesholmamış bir delile muhalif bir husus üzerinde icmâ' etmesi mümkün değildir. Ümmet ancak hak olan bir husus üzerinde icmâ' eder. Eğer buna muhalif zannolunan bir icmâ' görülecek olursa, o takdirde durum tetkik edilmelidir. Ya delil sahih değildir, yahut sarîh değildir. Yahut mensuhtur yahutta o mesele hakkında kendisinin bilmediği bir görüş ayrılığı vardır.

İcmâ'nın Şartları

İcmâ'nın birtakım şartları vardır. Bazıları şunlardır:
1. Sahih bir yolla sabit olmalıdır. Bu da ya ilim adamları arasında meşhur bir görüş olarak bilinir yahut onu nakleden sika (güvenilir) ve bu hususlardaki bilgisi geniş bir kimsenin nakliyle gerçekleşir.
2. İcmâ'dan önce yer etmiş bir görüş ayrılığı bulunmamalıdır. Şâyet böyle bir görüş ayrılığı daha önceden sözkonusu olmuşsa icmâ' olmaz. Çünkü görüşler o görüşün sahiblerinin ölümü ile çürütülmüş olmaz.
O halde icmâ' daha önce görülmüş olan ayrılıkları ortadan kaldıramaz. İcmâ' görüş ayrılıklarının ortaya çıkmasını engeller. Tercih edilen görüş, dayanağının güçlü oluşu dolayısıyla budur. Bunun şart olmadığı da söylenmiştir. Buna göre icmâ'nın bundan önceki görüşlerden herhangi birisi üzerinde ikinci asırda gerçekleşmesi de sahih olur ve kendisinden sonrakiler için huccet olur.
Cumhurun görüşüne göre, icmâ' edenlerin asrının sona ermesi şart değildir. Dolayısıyla icmâ', icmâ'a ehil kimselerin sadece ittifak etmeleri ile gerçekleşir. Artık ondan sonra ne kendilerinin, ne de başkalarının o icmâ'a muhalefetleri caiz olmaz. Çünkü icmâ'nın delil oluşuna dair delillerde icmâ' edenlerin çağının sona ermesi şartı bulunmamaktadır. Ayrıca icmâ' onların ittifak ettikleri anda gerçekleşmiş olur. Bundan sonra onu ne kaldırabilir ki?
Bazı müctehidler bir görüş belirtir yahut bir uygulamada bulunur ve bu diğer müctehidler arasında yaygınlık kazanır, onu reddetme güçleri bulunmakla birlikte onu reddetmeyecek olurlarsa, bunun icmâ' olduğu söylendiği gibi, delil olur fakat icmâ' olmaz da denilmiştir. Ne icmâ'dır, ne de delildir, diyenler de vardır. Eğer onu reddetmeden önce vefat eder giderlerse, icmâ' olur diye de söylenmiştir. Çünkü onların reddetme güçleri bulunmakla birlikte vefat etmelerine kadar sessizliklerini sürdürmeleri, bu görüşe muvafakat ettiklerine delildir. Kabul edilmeye en yakın görüş de budur.

Kıyas

Tanımı

Kıyas sözlükte, takdir ve müsâvât (eşit olmak) demektir.
Terim olarak, aralarındaki ortak bir illet (hükmün sebebi ve gerekçesi) dolayısı ile bir hüküm konusunda fer'in asıl ile eşitlenmesidir.
Fer'; makîs (kıyas edilen)dir.
Asıl; makîsu'l-aleyh (kendisine kıyas olunan)dır.
Hüküm; şer'î delilin gerektirdiği vücûb, haramlık, sıhhat, fesad vb. hususlardır.
İllet: Aslın hükmünün kendisi sebebiyle sabit olduğu bir manadır.
Bu dört husus kıyasın rükûnleridir. Kıyas, şer'î hükümlerin kendisi ile sabit olduğu delillerden birisidir.
Kıyasın şer'î bir delil olarak kabul edildiğine Kitab, sünnet ve ashab-ı kiram'ın sözleri delil teşkil etmektedir.
Kitabın bu husustaki bazı delilleri:
1. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:
"Allah hak ile Kitabı ve mîzânı indirendir." (eş-Şûrâ, 42/17)
Mizân (terazi), işlerin kendisi ile tartıldığı ve onun vasıtasıyla aralarında mukayese (ölçüm) yapıldığı araçtır.
2. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:
"İlk yaratmaya başladığımız gibi, onu (yaratmayı) tekrar iâde ederiz." (el-Enbiyâ, 21/104);
"Allah O'dur ki rüzgarları gönderip, bulutları kaldırır. Sonra onu ölmüş bir beldeye süreriz. O su ile o yeri ölümünden sonra canlandırırız. İşte ölümden sonra diriliş de böyledir." (Fâtır, 35/9)
Yüce Allah yaratılmışları tekrar iâde edip diriltmeyi ilk yaratmaya benzetmekte, ölüleri canlandırmayı yeryüzünü canlandırmaya, diriltmeye benzetmektedir. İşte kıyas denilen şey de budur.
Sünnetten deliller:
1. Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* ölmüş bulunan annesi adına oruç tutup tutamayacağını soran hanıma şu cevabı vermiştir:
"Ne dersin, eğer annenin borcu bulunsaydı ve sen onu ödeseydin, bu onun adına bir ödeme olur muydu?" Hanım:
“Evet” deyince, Peygamber:
"O halde annenin yerine oruç tut!" diye buyurdu.[40[40]]
2. Bir adam Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'e gelerek şöyle dedi:
“Ey Allah'ın Rasûlü, benim siyah bir oğlum oldu.” Peygamber:
"Senin develerin var mı?" diye sordu. Adam:
“Evet”, dedi. Peygamber:
"Renkleri nelerdir?" diye sordu. Adam:
“Kırmızıdır”, dedi. Peygamber:
"Peki, aralarında kül renkli olanları da var mıdır?" diye sordu. Adam:
“Evet”, dedi. Peygamber:
"Peki bu nereden geldi?" diye sordu. Adam:
“Belki bir damara çekmiş olabilir”, dedi. Peygamber de şöyle buyurdu:
"Senin bu oğlun da bir damara çekmiş olabilir."[41[41]]

[40[40]] Buhârî, 1953; Muslim, 1148

Bu şekilde Kitab ve sünnette vârid olmuş bütün misallendirmeler, kıyasın delil oluşuna delildir. Çünkü bunlar bir şeyin benzerine kıyas edilmesini ihtivâ etmektedir.
Ashabın bu husustaki sözlerine gelince: Mü'minlerin emiri Ömer b. el-Hattab, Ebu Musa el-Eşârî'ye kaza (yargılama) ile ilgili yazdığı mektubunda şunları söylemektedir: Kur'ân ve sünnette bulunmayan fakat sana gelen ve senin görüşüne arzedilen hususları iyiden iyiye anlamaya, kavramaya çalış. Daha sonra kendi görüşüne göre işleri birbirine kıyas et ve benzerlerini iyice belle! Sonra da senin uygun gördüğün hususlar arasında kanaatine göre Allah'ın en çok seveceği ve hakka en çok benzeyen hususa yönel."[42[42]]
İbnu'l-Kayyim der ki: Bu, ilim adamlarının kabul ile karşıladıkları çok değerli bir mektubtur.
el-Müzenî'nin naklettiğine göre fukahâ, sahabe asrından itibaren kendi dönemine kadar hakka benzeyenin hak olduğu, bâtıla benzeyenin bâtıl olduğu hususu üzerinde icmâ' etmişler, fıkıhta ve bütün ahkâmda kıyası kullanmışlardır.

Kıyasın Şartları

Kıyasın birtakım şartları vardır. Bazılarını kaydedelim:
1. Kıyas kendisinden daha güçlü bir delil ile çatışmamalıdır. Nass ile icmâ' ya da ashabın görüşü ile çatışan bir kıyasa itibar edilmez. Çünkü biz; sahabenin görüşü huccettir, diyoruz. Sözü geçen hususlar ile çatışan kıyasa "Fâsidu'l-İ'tibar: Muteber olmayan kıyas" adı verilir.
Buna örnek: Reşid kadının malını velisi bulunmadan satmasının sahih oluşuna kıyas ederek, kendisini velisiz evlendirmesi sahihtir, demek.
Bu kıyas nass ile çatıştığından ötürü muteber olmayan, fâsid bir kıyastır. Sözkonusu nass ise Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'in: *"Velisiz nikâh olmaz."*[43[43]] buyruğudur.
2. (Kıyasa esas olan) aslın hükmünün bir nass ya da icmâ' ile sabit olması. Eğer bir kıyas ile sabit olmuşsa, ona kıyas sahih olmaz. Ancak birinci asla kıyas yapılabilir. Çünkü ona başvurmak daha uygundur. Ayrıca asıl kabul edilen (kıyas)a fer'in kıyas edilmesi bazan sahih olmayabilir. Diğer taraftan önce fer'e kıyas edip, sonra asla kıyas yapmak faydasız yere işi uzatmaktır. Buna örnek: Pirince kıyas ederek mısırda da riba (faiz) cereyan eder. Buğdaya kıyas ederek de pirinçde riba cereyan eder, denilmesidir. Böyle bir kıyas sahih değildir; fakat şöyle denilebilir: Buğdaya kıyas ile mısırda da riba sözkonusudur. Çünkü bu nass ile sabit bir asla yapılmış bir kıyastır.
3. İllet konusunda aslı ve fer'i birarada değerlendirebilmek için aslın hükmünün bilinen bir illetinin olması. Şâyet aslın hükmü katıksız taabbud ise ona kıyas sahih olmaz.
Buna örnek: Devekuşu deveye benzediğinden ötürü deve etine kıyas ile devekuşu eti de abdesti bozar. Buna şöyle cevap verilir: Bu sahih olmayan bir kıyastır. Çünkü aslın hükmünün bilinen bir illeti yoktur. Bu meşhur kabul edilen görüşe göre katıksız taabbudî bir hükümdür.
4. İlletin, şeriatın kâidelerinden bilinen hükme münasib bir hususu ihtivâ etmesi. İçkide sarhoşluk verme özelliği gibi.
Eğer bu özelliği hüküm ile ilişkisi olmayan sürekli bir nitelik ise bunu illet olarak göstermek sahih değildir. Siyahlık ve beyazlık gibi.
Buna örnek: İbn Abbas *Radıyallahu anh*'ın rivayet ettiği hadise göre, Berîre kölelikten âzâd edildikten sonra kocasının yanında kalıp kalmamak hususunda muhayyer bırakıldı. (İbn Abbas) dedi ki: Onun kocası siyahî bir köle idi.[44[44]]
İbn Abbas'ın zikrettiği "siyahî"lik kişiden ayrılmayan sürekli bir niteliktir ve hükümle onun herhangi bir ilgisi yoktur. Bundan dolayı cariye eğer bir kölenin nikâhı altında iken azad

[41[41]] Buhârî, 7314; Muslim, 1500
[42[42]] Darakutnî, IV, 207
[43[43]] Buhârî, Muslim, Ebu Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce rivayet etmiş olup, İbn Hibban ve Hakim sahih olduğunu belirtmişlerdir. Hadisi Ebu Musa rivayet etmiştir. Ayrıca İbn Abbas, Cabir ve Ebu Hureyre tarafından da rivayet edilmiştir. Bk. İrvâu'l-Ğalîl, 1839
[44[44]] Buhârî, 5282

edilecek olursa, beyaz dahi olsa muhayyerdir. Hür bir kimsenin nikâhı altında ise ve bu siyah dahi olsa azad edilirse böyle bir muhayyerliği sabit olmaz.
5. İllet asılda bulunduğu gibi fer'de de bulunacak. Anne-babaya: "of" demeye kıyas ile onları dövmek yoluyla eziyet gibi. Şâyet illet fer'de bulunmayacak olursa kıyas sahih olmaz.
Örnek: Buğdayda faizin haram kılınmasının illeti onun mekîl (ölçek ile ölçülen) olmasıdır denilerek, sonra da buğdaya kıyasla elmada da faiz cereyan eder denilmesidir. Böyle bir kıyas sahih değildir. Çünkü bu illet fer' de bulunmamaktadır. Zira elma mekîl değildir.

Kıyasın Kısımları

Kıyas celî (açık) ve hafî (kapalı) olmak üzere iki kısma ayrılır.

1. Celî (Açık) Kıyas:

İlleti nass ya da icmâ' ile sabit olan yahut asıl ile fer' arasında herhangi bir fark bulunmadığı kesin olarak bilinen kıyastır.
İlleti nass ile sabit olana örnek: Hayvan pisliği ile taharetlenmenin yasaklanmış olmasına kıyasen, kuru necis kan ile taharetlenmenin de yasak olduğunu söylemek. Burada aslın hükmüne illet teşkil eden husus, nass ile sabittir. Çünkü İbn Mesud *Radıyallahu anh*, Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'e kendileriyle istincâ yapmak üzere iki taş ve bir pislik getirdi. Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* iki taşı aldı ve pisliği atıp: *"Bu necasettir."* diye buyurdu.[45[45]]
İlleti icmâ' ile sabit olmuş asla örnek:
Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* kızgınken hakimin hüküm vermesini yasaklamıştır.[46[46]]
Kızgın kimsenin hüküm vermesinin engellenmesine, abdesti sıkışmış olanın hüküm vermesinin kıyas edilmesi celî bir kıyas türündendir. Çünkü aslın illeti icmâ' ile sabit olmuştur. Bu da düşüncenin sağlam çalışamayışı ve kalbin başka bir şeyle meşgul olmasıdır.
Asıl ile fer' arasında fark bulunmadığının kesin olarak bilindiği kıyasa örnek: Yetimin malının yenilerek telef edilmesinin haram oluşuna kıyas ile, giyilerek telef edilmesinin haram olduğunu söylemek. Çünkü aralarında fark olmadığı kesinlikle bilinen bir husustur.

2. Hafî (Kapalı) Kıyas:

İlleti istinbat yolu ile sabit olup, asıl ile fer' arasında farkın bulunmadığı kesin olarak söylenemeyen kıyastır.
Buna örnek: Her ikisinin keylî olması ortak özelliğinden hareketle buğdayda faizin haram olduğuna kıyasla çöğen otunda da haram olduğunu söylemek. Çünkü hükmün illetinin keylî olduğu nass ile de, icmâ' ile de sabit olmuş değildir. Ayrıca asıl ile fer' arasında fark olmadığı kesinlikle söylenemez. Çünkü buğday yenecek bir şey olup, çöğen otunun böyle olmadığı ileri sürülerek aralarında fark olduğunu söylemek mümkündür.

[45[45]] Buhârî, 156
[46[46]] Buhârî, 7158; Muslim, 1717

Kıyasu'ş-Şebeh

Kıyas türlerinden birisi de kıyas-ı şebeh diye adlandırılır. Bu da bir fer'in hükümleri birbirinden farklı iki asla da (çeşitli yönleriyle) benzemesi ve onda herbir asla benzerlik bulunması halidir. Bu durumda fer' bu iki asıldan daha çok hangisine benziyorsa onun hükmünü alır.
Buna örnek: Acaba köle hürre kıyas edilerek ona bir şeyler temlik edildiği takdirde mülk sahibi olur mu, yoksa hayvana kıyas edilerek sahip olmaz mı?
Bizler buradaki iki asılı teşkil eden hürrü ve hayvanı tetkik edecek olursak, kölenin (bu bakımdan) her ikisine de benzerlikler arzettiğini görüyoruz. O aklı başında, sevap kazanan, günahları dolayısıyla cezalandırılan, nikâhlayan ve boşayan bir insan olmak bakımından hür kimseye benzer. Fakat satılabilmesi, rehin bırakılması, vakfedilmesi, hibe edilmesi, miras olarak alınması fakat emanet olarak bırakılamaması, değerinin tazminat olarak ödenmesi ve onda tasarrufta bulunabilmesi bakımlarından da hayvana benzer. Bizler (onda) malî tasarrufta bulunulmak bakımından hayvana daha çok benzediğini; gördüğümüzden onun gibi değerlendiririz.
Bu tür kıyas oldukça zayıftır. Çünkü fer' ile asıl arasında hükümlerin çoğunda benzerlik arzetmesi dışında uygun bir illet bulunmamaktadır. Üstelik bir başka asıla benzediği hususu da bu konuda onunla çekişmektedir.

Kıyasu'l-Aks

Kıyas çeşitlerinden birisi de "kıyasu'l-aks" adını alır. Bu da aslın hükmünün aksini fer' hakkında da sabit kabul etmektir.
Aslın hükmüne illet teşkil eden hususun aksinin fer'de var olması dolayısıyla;
Buna Nebi *Sallallahu aleyhi vesellem*'in şu buyruğunu örnek verirler:
"Ve sizin herhangi birinizin hanımına yaklaşması da bir sadakadır." Ashab:
“Ey Allah'ın Rasûlü! Bizden herhangi bir kimse şehvetinin gereğini yerine getirdiği halde, bunun için ecir alır mı?” diye sorunca, Peygamber şöyle buyurdu:
"Ne dersiniz, eğer o arzusunu haram bir yoldan karşılayacak olursa, onun için günah kazanmak sözkonusu olur mu? İşte bu arzusunu helâl bir yoldan yerine getirdiği için ecir alır."[47[47]]
Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* helâl yolla ilişki kurmak olan fer, hakkında, haram yolla ilişki kurmak olan aslın hükmünün aksini tesbit etmiştir. Çünkü aslın hükmüne illet teşkil eden hususun aksi onda bulunmaktadır. Böylelikle haram yolla ilişki kurmak olduğundan ötürü aslın hakkında günah hükmünü tesbit ettiği gibi; helâl yolla ilişki kurmak olduğu için fer' hakkında da mükâfat ve ecir kazanmak hükmünü tesbit etmiştir.

[47[47]] Muslim, 720 ve 1006

Teâruz

Tanımı

Teâruz; sözlükte karşıt olmak ve birinin diğerini imkânsız kılması demektir.
Terim olarak; biri diğerine muhalif olacak şekilde iki delilin karşıt olmasıdır.
Teâruz dört kısımdır:
Birinci Kısım: Umumi iki delil arasında olması. Bunun da dört hali vardır:
1. Herbiri diğeriyle çelişmeyecek şekilde özel bir hale ait kabul edilerek iki delili de bir arada değerlendirmek. Böyle bir durumda her iki delilin bir arada değerlendirilmesi gerekir.
Örnek: Yüce Allah Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'e: *"Muhakkak ki sen doğru yola iletirsin."* (eş-Şûrâ, 42/52) ve: *"Muhakkak ki sen sevdiğini hidayete erdiremezsin."* (el-Kasas, 28/56) diye buyurmaktadır.
Her iki buyruğun birarada anlaşılması da şöyledir: Birinci âyetteki "hidayet (doğruya iletmek)"den kastedilen hakkı göstermektir. Böyle bir özellik Rasûlullah *Sallallahu aleyhi vesellem*'in değişmez bir özelliğidir.
İkinci âyet-i kerimedeki "hidayet" ile gereğince amel etme muvaffakiyetini ihtiva eden hidayet kastedilmektedir. Bu ise yüce Allah'ın elinde olan bir iştir. Ona ne Rasûlullah *Sallallahu aleyhi vesellem*, ne de başkası sahibtir.
2. Şâyet her iki delili birarada değerlendirmeye imkân yoksa, eğer geliş tarihi biliniyor ise, sonradan gelen nâsih kabul edilir ve birincisi dışında onunla amel edilir.
Buna örnek: Yüce Allah oruç hakkında: *"Kim fazladan hayır yaparsa, işte bu onun için daha hayırlıdır. Oruç tutmanız sizin hakkınızda daha hayırlıdır."* (el-Bakara, 2/184) diye buyurmaktadır. Bu âyet-i kerime ile oruç tutmak tercih edilmekle birlikte; yemek yedirmek ile oruç tutmak arasından birisini yapmakta muhayyerliği ifade eder. Yüce Allah'ın: *"Sizden her kim bu aya erişirse orucunu tutsun. Kim de hastalanır veya yolculukta olursa, o günler sayısınca diğer günlerde (tutsun)."* (el-Bakara, 2/185) âyeti ise hasta ve yolcu dışındaki kimseler hakkında orucun edâ olarak tutulmasının muayyen bir yükümlülük olduğunu, hasta ve yolcu hakkında ise kaza olarak tutulması gerektiğini ifade etmektedir. Fakat bu âyet bir önceki âyetten sonra inmiştir. Dolayısı ile bunun önceki âyeti neshettiği sözkonusudur. Nitekim Seleme b. el-Ekva'ın rivayet ettiği Buhârî, Müslim ve diğerlerinde sabit olan hadis de buna delâlet etmektedir.[48][48]
3. Şâyet tarih bilinmiyor ise, eğer tercih etmeyi gerektirecek bir sebeb bulunuyorsa tercih edilen nass ile amel edilir.
Buna örnek Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'in şu buyruğudur: *"Kim eliyle zekerini tutarsa, abdest alsın."*[49][49]
Diğer taraftan Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'e eliyle zekerine dokunan kimsenin abdest alması gerekip gerekmediği sorulmuş, o: *"Hayır, o ancak senin vücudunun bir parçasından ibarettir"* diye cevap vermiştir.[50][50] Birinci hadis tercih edilir. Çünkü o daha bir ihtiyatı gerektirir ve rivayet yolları daha fazladır. O hadisin sahih olduğunu belirtenler daha çoktur. Ayrıca bu, bu husustaki asıl kaideyi nakletmektedir. Bunda fazladan bir bilgi bulunmaktadır.
4. Şâyet tercih edici bir sebeb yoksa hüküm vermeden durmak (tevakkuf) gerekir, bunun sağlıklı bir misali bulunmamaktadır.

---

[48][48] Buhârî, 4507; Muslim, 1145
[49][49] Hadisi Buhârî, Muslim, Ebu Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî ile İbn Hibban Büsra'dan rivayet etmiş olup, Tirmizî sahih olduğunu belirtmiştir. Ayrıca hadis bir grub sahabiden de rivayet edilmiştir. Bk. İrvâu'l-Ğalîl, 116-117
[50][50] Hadisi Buhârî, Muslim, Ebu Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve -sahih olduğunu belirterek- İbn Hibban, Talk b. Ali'den rivayet etmişlerdir. Ayrıca bk. Mişkâtu'l-Mesâbîh, 320

İkinci Kısım: Teâruz halinin iki has nass arasında meydana gelmesi. Bunun da dört hali sözkonusudur.
1. Her iki nassın bir arada cem'i (uygulamaya konulması) mümkün olması halinde cem' edilmeleri gerekir.
Örnek: Câbir *Radıyallahu anh* Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'in haccını anlatırken Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'in nahr (kurban bayramının birinci) günü Mekke'de öğle namazını kıldığını belirtmektedir.51[51] İbn Ömer rivayet ettiği hadiste, Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'in bu namazı Minâ'da kıldığını belirtmektedir.52[52]
Bu iki nass şöylece bir arada cem edilir. Peygamber öğle namazını Mekke'de kıldı; fakat Minâ'ya gidince orada bulunan ashabı ile birlikte bu namazı iâde etti.
2. Cem, imkânı yoksa ve tarih biliniyorsa ikincisi (sonraki) nâsih kabul edilir.
Örnek: Yüce Allah'ın: *"Ey Peygamber! Muhakkak biz sana mehirlerini verdiğin zevcelerini Allah'ın sana ganimet olarak verdiklerinden sağ elinin malik olduğu cariyeleri ve seninle beraber hicret eden amcanın kızlarını, halalarının kızlarını ... helâl kıldık."* (el-Ahzab, 33/50) buyruğu ile: *"Bundan sonra kadınlar(la evlenmen) ve bunların birini başka zevcelerle değiştirmen -güzellikleri hoşuna gitse de- sana helâl olmaz."* (el-Ahzab, 33/52) buyruklarıdır. İkincisi bu husustaki bir görüşe göre birincisini neshedicidir.
3. Şâyet nesh imkânı yoksa eğer tercih etmeyi gerektiren bir sebeb bulunuyorsa, tercih edilen görüş ile amel edilir.
Örnek: Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'in Meymune validemiz ile ihramlı değilken evlenmiş olduğuna dair hadis-i şerif53[53] ile İbn Abbas'ın, Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'in onunla ihramlı iken evlendiğine dair hadisi.54[54]
Tercih edilen birincisidir. Çünkü bu olayın kahramanı Meymûne'dir. O bu işi daha iyi bilir. Ayrıca onun rivayet ettiği hadisi Ebû Râfî *Radıyallahu anh*'ın rivayet ettiği, Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'in onunla ihramlı değilken evlendiğine dair naklettiği hadis desteklemektedir. Ebu Rafi ayrıca şunu söylemektedir: "İkisi arasında elçi ben idim."55[55]
4. Eğer tercih edici herhangi bir gerekçe bulunmuyor ise; herhangi bir hüküm verilmeden durulur (tevakkuf edilir). Bunun sahih bir misali bulunmamaktadır.
Üçüncü Kısım: Teâruz, âmm ile hâss arasında bulunursa, âmm olan nass, hass olan ile tahsis edilir.
Buna örnek: Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*: *"Yağmurun suladığı mahsulde öşr (onda bir) vardır."* buyruğu ile; *"Beş veskdan daha aşağı mahsullerde sadaka (zekât) yoktur."* buyruklarıdır.
Birinci nass, ikincisi ile tahsis edilir ve beş veska ulaşmadıkça zekât vâcib olmaz.
Dördüncü Kısım: Teâruzun birisi diğerinden bir bakıma daha umumi, bir başka bakıma göre daha hususi iki nass arasında sözkonusu olması. Bunun da üç hali vardır:
1. Bu iki nasstan birisinin diğeri ile tahsis edildiğine dair delilin bulunması halinde, nassın umumu bu tahsis edici ile tahsis edilir.
Mesela, yüce Allah şöyle buyurmaktadır:
"İçinizden vefat edenlerin bıraktıkları eşler kendiliklerinden dört ay on gün beklerler." (el-Bakara, 2/234)
Bir başka yerde de yüce Allah şöyle buyurmaktadır:
"Hamile olanların iddetleri ise yüklerini bırakmalarıdır." (et-Talâk, 65/4)
Birinci âyet, kocası vefat etmiş kadın hakkında hasstır. Fakat hamile olan ve olmayan kadınlar hakkında da âmmdır. İkinci âyet ise, hamile kadın hakkında hassdır, kocası vefat etmiş kadın ile diğerleri hakkında âmmdır. Fakat delil birincisinin umumunun, ikincisi ile tahsis

51[51] Muslim, 1218
52[52] Muslim, 1308
53[53] Muslim, 1411
54[54] Buhârî, 1737; Muslim, 1410
55[55] Ahmed, VI, 393; Tirmizî, 841

edileceğini göstermektedir. Şöyle ki; Eslem'li Sübey'a kocasının vefatından birkaç gün sonra doğum yaptı. Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* kendisine evlenmek için izin verdi.[56[56]]
Buna göre hamile kadının iddeti, kocası ister vefat etmiş olsun, ister olmasın doğum yapmakla sona erer.

2. Eğer nasslardan birisindeki umumun diğeri ile tahsis edildiğine dair ortada bir delil bulunmuyor ise, tercih edilen görüş ile amel edilir.

Buna örnek: Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* şöyle buyurmaktadır:

"Sizden biriniz mescide girdiği takdirde iki rekat namaz kılmadan oturmasın."[57[57]]

Yine Peygamber efendimiz şöyle buyurmaktadır:

"Sabah namazından sonra güneş doğuncaya kadar namaz yoktur. İkindi namazından sonra da güneş batana kadar namaz olmaz."[58[58]]

Birinci nass tahiyyetu'l-mescid namazını kılmak hakkında hass, vakit hakkında umumidir. İkincisi ise vakit hakkında hass, tahiyettu'l-mescid'i de, diğerlerini de kapsayacak şekilde namaz hakkında umumidir. Fakat tercih edilen, ikincisinin umumunun birincisi ile tahsis edileceğidir. Buna göre yasaklanan vakitlerde genel olarak namaz çeşitleri arasında tahiyyetu'l-mescid tahsis edilerek, kılınması caizdir. Bunu tercih etmemizin sebebi şudur: İkinci nassın umumunu tahsis etmek, tahiyyetü'l-mescid dışındaki namazlar ile sabit olmuştur. Farz namazını kaza etmek, cemaat namazını iade etmek gibi. Dolayısıyla bu nassın umumiliği bir parça zayıflamaktadır.

3. Şâyet ortada bir delil ve birisinin umumunu, diğeri ile tahsis etmeyi gerektirecek tercih edici bir sebeb bulunmuyor ise, birbirleriyle teâruz etmeyecekleri hallerde her ikisi ile ayrı ayrı amel edilir. Eğer birbirleriyle teâruz edecek olurlarsa, bu durumda tevakkuf edilir (herhangi bir hükme varılmaz).

Fakat hakikatte cem' (birarada telif) nesh ve tercih mümkün olmayacak şekilde nasslar arasında teâruza imkân bulunmamaktadır. Çünkü nasslar birbirleriyle çelişmezler. Rasûlullah *Sallallahu aleyhi vesellem* ise herşeyi açıkça tebliğ ve beyan etmiştir. Fakat bu kusuru dolayısıyla müçtehide böyle gelebilir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Delillerin Sıralanması

Sözü geçen deliller (Kitab, sünnet, icmâ' ve kıyas) bir hüküm hakkında ittifak eder yahutta onlardan birisi herhangi bir karşı delil sözkonusu bulunmaksızın tek bir hüküm ifade ederse, o hükmü öylece kabul etmek gerekir. Şâyet delillerin ifade ettiği hükümler arasında tearuz bulunur ve bunları cem' etmeye imkân varsa cem' gerekir. Eğer cem etmeye imkân olmazsa şartları eksiksiz bulunduğu takdirde, nesh ile amel edilir.

Eğer neshe imkân yoksa tercihte bulunmak icab eder. Kitab ve sünnetten:

Nass zahire
Zâhir müevvele
Mantûk mefhûma
Müsbet (olumlu) menfiye,
Asıldan alıp uzaklaştıran aslı üzere bırakana -çünkü asıldan alanda fazla bir bilgi vardır-
Âmm (tahsis olunmayan demek olan) mahfûz, mahfûz olmayana
Kabul edilmesini gerektiren nitelikler daha çok olan böyle olmayana,
Olayı bizzat yaşayanın nakli böyle olmayana tercih edilir.
İcmâ'ın kat'î olanı zannî olanın önüne
Kıyasın celî olanı hafi olanın önüne geçirilir.

[56[56]] Buhârî, 4909; Muslim, 1485
[57[57]] Buhârî, 444; Muslim, 714 Ebu Katade'den
[58[58]] Buhârî, 586; Muslim, 827 Ebu Said el-Hudri'den

Müftî (Fetvâ Veren) Ve Müsteftî (Fetvâ Soran, İsteyen)

Müftî, herhangi bir şer'î hükmü haber veren kimse demektir.
Müsteftî, herhangi bir şer'î hükme dair soru soran kimse demektir.

Fetvâda Aranan Şartlar:

Fetvâ vermenin caiz oluşu için birtakım şartlar aranır. Bazıları şunlardır:
1. Müftî hükmü kesin yahut ağırlıklı bir zan ile bilmelidir. Aksi takdirde tevakkuf etmesi (fetvâ vermemesi) gerekir.
2. Hakkında hüküm verebilmek için soruyu tam anlamıyla iyice kavrayabilmelidir. Çünkü bir şey hakkında hüküm vermek onu iyice anlamanın bir sonucudur.
Eğer fetvâ isteyenin sözünde anlaşılmayacak bir taraf görürse, o konuda ona soru sorar. Şâyet daha geniş açıklamaya gerek duyarsa ondan geniş açıklama ister ya da verdiği cevapta hükmü etraflıca belirtir. Eğer kendisine geriye bir kız, bir kardeş bir de anne-baba bir amca bırakarak ölen bir kimse hakkında soru sorulursa, müftînin kendisi kardeşin anne bir olup olmadığını sorsun; yahutta kendisi vereceği cevabında; "eğer anne bir ise onun alacak bir payı yoktur. Kızın farz hissesi çıktıktan sonra geri kalan amcaya aittir. Şâyet anne bir değil ise kızın farz hissesi çıktıktan sonra kalan kardeşe aittir, amcanın alacak bir şeyi yoktur" diye etraflıca açıklamada bulunsun.
3. Meseleyi iyice anlayabilmesi ve ona şer'î delilleri uygulayabilmesi için kafasını meşgul eden bir halin bulunmayıp, sükunet içerisinde olması. Kafası; kızgınlık, üzüntü, usanç ya da benzeri bir hal ile meşgul iken fetva vermemelidir.
Fetvâ vermenin vâcib olması için de birtakım şartlar aranır. Bazıları şunlardır:
1. Hakkında soru sorulan hadise, fiilen meydana gelmiş olmalıdır. Eğer fiilen meydana gelmemiş ise bu hususta zaruret bulunmadığından dolayı fetvâ vermek icab etmez. Ancak soru soranın maksadı öğrenmek ise müstesnâ. Çünkü bu durumda ilmin gizlenmesi caiz değildir. Bilakis ne zaman soru sorulursa her halde cevap vermesi gerekir.
2. Soranın durumundan asıl maksadının işi yokuşa sürmek yahut ruhsatların peşine düşmek yahut ilim adamlarının görüşlerini birbirine vuruşturmak veya buna benzer kötü bir maksada binaen soru sormak olduğunu bilmemek. Eğer böyle bir şeyi soru soranın halinden anlayacak olursa, fetvâ vermek icab etmez.
3. Fetvâ vermesi halinde fetvâdan daha büyük bir zarar ortaya çıkmamalıdır. Eğer bundan ötürü böyle bir zarar ortaya çıkacak olursa, iki mefsedetten daha ağır olanı daha hafif olan ile bertaraf etmek üzere fetvâ vermemek gerekir.
Müsteftî'ye (fetva sorana) düşen:
Fetva soranın iki görevi vardır:
1. Fetvâ sormaktan maksadı hakkı bulmak ve gereğince amel etmek olmalıdır. Ruhsatların peşine düşmek müftiyi susturmak ve buna benzer kötü bir maksada binaen sormamalıdır.
2. Fetvâ vermeye ehil olduğunu bildiği yahutta ağırlıklı olarak böyle olduğuna kanaat ettiği kimselerin dışındakilerden fetvâ sormamalıdır. Müftiler arasında ilmi ve takvası daha sağlam olanı seçmelidir. Bunun vâcib olduğu dahi söylenmiştir.

İctihad

Tanımı

İctihad, sözlükte ağır bir işi gerçekleştirebilmek için bütün gayreti ortaya koymaktır.
Terim olarak, Şer'î bir hükmü anlayabilmek için olanca gayreti harcamaktır.
Müctehid: Bu uğurda bütün gayretini ortaya koyan kimsedir.

İctihadın Şartları:

İctihadın birtakım şartları vardır. Bir kısmı şunlardır:
1. İctihad ederken gerek duyacağı ahkâm âyetleri ve hadisleri gibi şer'î delilleri bilmesi.
2. İsnâdı bilmek, isnâddaki râvileri ve buna benzer hususları bilmek gibi, hadisin sıhhati ve zayıf oluşu ile alâkalı hususları bilmek.
3. Nâsihi, mensuhu, icmâ' yapılmış hususları bilmek. Ta ki mensûh delil gereğince ya da icmâ'ya muhalif bir hüküm vermesin.
4. Kendisi sebebiyle hükmün farklılık arzettiği tahsîs, takyîd ve buna benzer delillerin hallerini bilmek. Ta ki buna muhalif bir hususla hüküm vermesin.
5. Dili ve fıkıh usûlünü, âmm, hâss, mutlak, mukayyed, mücmel, mübeyyen ve buna benzer lafızların delâletleri ile alâkalı hususları bilmesi. Böylelikle bu delâletler gereğince hüküm verebilsin.
6. Hükümleri delillerinden istinbat edebilme kudretine sahip olmak.
İctihad bazen tecezzi edebilir (kısımlara ayrılabilir); ilim bahislerinden herhangi biri çerçevesinde yahut meselelerinden herhangi bir mesele hakkında sözkonusu olabilir (diğerleri hakkında ictihad gücü bulunmayabilir).

Müctehidin Uyması Gereken Hususlar

Müctehidin hakkı bilmek uğrunda bütün gücünü harcaması gerekir. Bundan sonra da kuvvetli gördüğü gereğince hüküm vermelidir. Şâyet isabet ederse onun için iki ecir sözkonusudur. Birisi ictihad ettiği için, diğeri hakkı isabet ettirdiği için. Çünkü hakkın isabet ettirilmesinde hakkı güçlendirip, ortaya koymak ve gereğince amel etmek sözkonusudur. Şâyet hakkı isabet ettiremezse tek bir ecri vardır, hatası da bağışlanır. Çünkü Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* şöyle buyurmuştur:
"Hakim hükmederken içtihad eder ve sonra (hakkı) isabet ettirirse onun için iki ecir vardır. Eğer hüküm verirken ictihad eder, sonra hata ederse onun için tek bir ecir vardır."[59][59]
Şâyet onun için herhangi bir hüküm kuvvet kazanmayacak olursa, hüküm vermeyip, tevakkuf etmesi gerekir ve böyle bir durumda zaruret olduğundan taklid caiz olur.

[59][59] Buhârî, 7352; Muslim, 1716 Amr b. el-Âs'dan

Taklid

Taklid, sözlükte bir şeyi -gerdanlık gibi- boynu çepeçevre kuşatacak şekilde boyna koymak demektir.
Terim olarak; sözü huccet olmayan kimseye tabi olmak demektir.
"*Sözü huccet (delil) olmayan kimse*" ifadesi ile Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'e uymak ile icmâ' ehline ve -sözlerini huccet kabul ettiğimiz takdirde- sahabiye tabi olmak kapsam dışında kalmaktadır. Bunlardan herhangi birisine tabi olmak taklid diye adlandırılmaz. Çünkü bu huccete tabi olmaktır. Fakat mecaz ve anlamın çerçevesini genişletmek suretiyle buna da taklid adı verilebilir.

Taklid Yapılabilecek Yerler

Taklid iki yerde yapılabilir.
Birincisi, mukallid bizatihî hükmü bilmeye imkânı bulunmayan avamdan birisi olmalıdır. Böyle bir kimsenin taklid yapmasının farz olmasını gerektiren yüce Allah'ın şu buyruklarıdır: *"Eğer bilmiyorsanız bilen kimselere sorun."* (en-Nahl, 16/43)
Mukallid ilmi ve takvâsı itibariyle daha faziletli bulduğu kimseleri taklid eder. Eğer ona göre iki kişi bu hususlarda müsavi ise, her ikisinden birisini taklid etmekte muhayyerdir.
İkincisi; müctehidin derhal hüküm vermesini gerektiren bir olay ile karşı karşıya kalmakla birlikte, bunu inceleyip, tetkik etmeye imkân bulunmaması halinde taklid yapması caiz olur.
Bazıları taklidin caiz olabilmesi için, meselenin itikad edilmesi icab eden dinin esaslarından olmamasını şart koşmuşlardır. Çünkü itikadî konularda kesinlik icab eder. Taklid ise sadece zan ifade eder.
Ancak tercih edilen, yüce Allah'ın: *"Eğer bilmiyorsanız bilenlere sorunuz."* (en-Nahl, 16/43) buyruğunun umumi olması dolayısıyla şart olmadığıdır. Ayet-i kerime, risaleti isbat sadedindedir. Risalet dinin esaslarındandır. Ayrıca avamdan olan bir kimse delilleri ile hakkı bilme imkânına sahip değildir. Bizzat hakkı bilmesi imkânsız olursa geriye başkasını taklid etmekten başka bir şey kalmaz. Çünkü yüce Allah: *"O halde gücünüzün yettiği kadar Allah'tan korkun."* (et-Teğabun, 64/16) diye buyurmaktadır.

Taklidin Çeşitleri

Taklid genel ve özel olmak üzere iki türlüdür:

1. Genel Taklid:

Kişinin muayyen bir mezhebe bağlı kalarak o mezhebin ruhsatlarını, azimetlerini, dini ile ilgili bütün hususlarda kabul etmesi, onlara bağlı kalmasıdır.
İlim adamları bu hususta farklı görüşlere sahiptir. Kimileri müteahhirun arasında ictihadın imkânsızlığı dolayısıyla bunun vâcib olduğunu naklederken, kimileri Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* dışında bir kimseye mutlak olarak bağlılığı ihtiva ettiğinden bunun haram olduğunu nakletmektedir.
Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiye şöyle demektedir: Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* dışında bir kimseye bütün emirlerinde ve yasaklarında itaat etmenin vâcib olduğunu -ki bu icmâ'ya muhaliftir- ve bunun caiz olduğunu söylemek, çok su götürür.

Şunları da söyler: Bir kimse muayyen bir mezhebe bağlı kalır, sonra da kendisine fetva veren bir başka alimi taklid etmeden ve buna muhalefet etmeyi gerektiren bir delili kullanmadan yahut onun yaptığının helâl olmasını gerektiren şer'î bir mazeret bulunmadan ona muhalif bir iş yapacak olursa böyle bir kimse hevâsına tabi olan bir kimsedir. Şer'î bir mazeret olmadan haram olan bir işi yapmış bir kimse demektir. Böyle bir iş ise münkerdir. Ancak ya kendisi biliyor ve kavrayabiliyor ise, konu ile ilgili tafsilatlı delillere dayanarak bir görüşün diğerine tercih edilmesi gereği ortaya çıktığı için yahutta iki alimden birisinin o muayyen meselede diğerinden daha alim olduğunu ve söyledikleri hususlarda o kimsenin Allah'tan daha çok müttaki bir kimse olduğunu bilirse, böyle bir kimse bir görüşten bir diğerine dönebilir. Bu caizdir, hatta vâcibtir. İmam Ahmed bunu açıkça ifade etmiştir.

2. Özel (Hass) Taklid:

Muayyen bir meselede, muayyen bir kişinin görüşünü kabul etmek. Böyle bir iş eğer ictihad yoluyla hakkı bilmekten acze düşerse caizdir. Bundan gerçek manada acze düşmesi ile pek büyük meşakkatle birlikte böyle bir işe güç yetirebilmesi arasında da fark yoktur.

Mukallidin Fetvâ Vermesi

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:
"Eğer bilmiyorsanız bilenlere sorun." (en-Nahl, 16/43)
Bilenler (zikir ehli) ilim ehli kimseler demektir. Mukallid ise kendisine tabi olunan ilim ehlinden değildir. Aksine o başkasına tabi bir kimsedir.
Ebu Ömer b. Abdi'l-Berr ve başkaları şöyle demektedir: "Bütün insanlar mukallidin ilim ehli arasında sayılmayacağı hususunda ve ilmin hakkı delili ile bilmek demek olduğu üzerinde icmâ' etmişlerdir."
İbnu'l-Kayyim der ki: Durum Ebu Ömer'in dediği gibidir. İlmin delile bağlı olarak elde edilen bilgi olduğu hususunda insanlar arasında görüş ayrılığı yoktur. Delilsiz elde edilen bilgi ise ancak takliddir. Daha sonra İbnu'l-Kayyim taklid yoluyla fetvâ vermenin caiz olup olmadığı hususunda şu üç görüşü sözkonusu etmektedir:
1. Taklid ile fetvâ caiz değildir. Çünkü bu bir bilgi değildir. Bilgisiz fetvâ ise haramdır. Ashabın çoğunluğunun ve Şafiîlerin cumhûrunun görüşü budur.
2. Kişinin kendisi ile alâkalı hususlarda böylesi caizdir. Fakat başkasına verdiği fetvâlarda taklid yapması caiz değildir.
3. Gerek duyulması ve müctehid olan alimin bulunmaması halinde bu caizdir. En sahih görüş budur, uygulama da bu şekildedir. (İbnu'l-Kayyim'in açıklamaları burada sona ermektedir.)
Burada; bu kısa hatırlatmada yazmak istediklerimiz sona ermektedir. Yüce Allah'tan sözlerimizde ve amellerimizde bize doğruyu göstermesini, amellerimizi başarı ile taçlandırmasını niyaz ederiz. Şüphesiz ki O pek cömerttir, pek lütufkârdır. Peygamberimiz Muhammed'e ve onun âline, ashabına, salât ve selâm olsun.